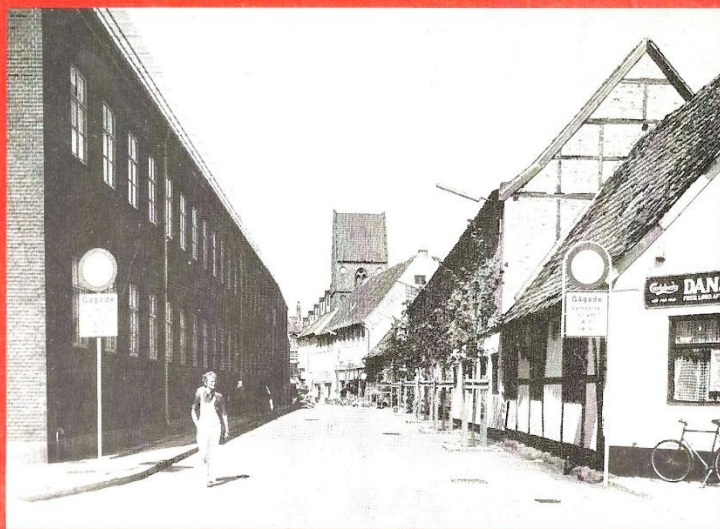

ROMU

Årsskrift fra Roskilde Museum

1986

Storkøbmanden på Stændertorvet

Om livet i købmandsgården 1750-1962

Af Ingeborg Christmas-Møller

Fig. 1. Forhuset til købmandsgården på Stændertorvet nr. 2 set fra nord i 1986. Bagved ligger forgård og baggård, og drejer man om hjørnet til højre og går ned ad Gullandsstræde, ser man, at Finns Fisk og Jas Cykler har til huse i det gamle brændevinsbrænderi. I den tidligere hestestald har Bellis Blomster forretning, og derefter følger stald- og magasinlængen, hvor der nu er lingeri-forretning og tømrerværksted. Endelig er der et stykke tilbage af den gule ladelænge, og her har Restaurant Gulland lokaler. Alle disse stald- og magasinbygninger stammer fra den gamle købmandsgård, som har ligget her siden 1700-tallet. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

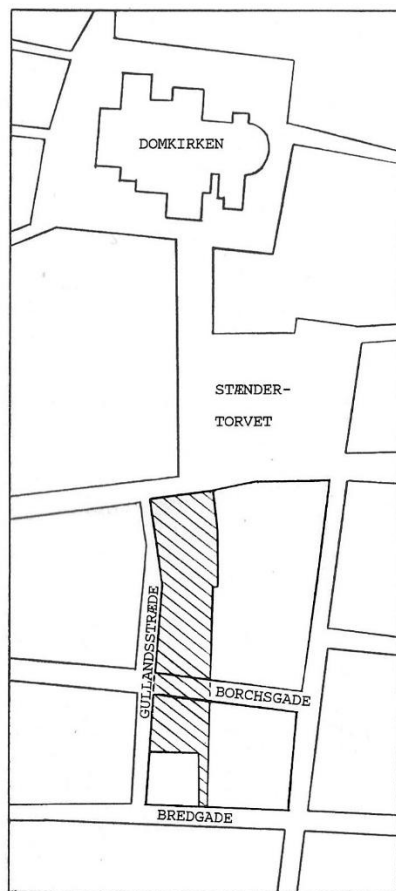

Fig. 2. Udsnit af kort over Roskilde bykerne. Købmandsgårdens grundareal er indtegnet med skravering, som det var i 1960. Omkring 1961 blev Borchsgade anlagt, og i 1974 blev Margrethegårdens Plejeafdeling bygget. Begge gik lige tværs gennem købmandens baggård! – Da købmandsgården i 1800-tallet havde sin største udstrækning, dækkede den her på stedet et samlet areal på over to tønderland.

Handelslærlingen Peder

Peder Kornerup hed han, og 14 år var han, og en nat i 1739 pilede han afsted ud af Roskilde. Han ville hjem! Men da han forpustet stoppede op og så sig tilbage, opdagede han et ildskær over byen i nærheden af sin principals gård. Da blev han bange for at nogen skulle have set ham stikke af og derfor mistænke ham for at være brandstifteren. Han besluttede så at gå tilbage til byen igen. Og det var ikke så tosset en beslutning, for selvom han var ked af at være i handelslære og træt af bylivet, så holdt han ud. Ja, 10 år senere fik han borgerskab som købmand og nedsatte sig i 1750 i gården på Rådhus-torvet nr. 2 (fra 1959 kaldet Stændertorvet), og fra ham og hans anden kone, Kirstine Abel, nedstammer alle Kornerupperne. – Beretningen om den 14-årige Peder er her genfortalt efter Fanny Fang, en af Roskildes lokalhistorikere (FF 4). Det lyder jo næsten som en »Amerika-historie«, at en fattig bonde-dreng fra Allerslev vest for Roskilde endte som grundlægger af et stort købmandsdynasti, men sandt er det, og skæbnen ville, at der indtil 1962 var købmandsgård i de store bygninger ud mod torvet og ned langs Gullandsstræde.

Hverdagsliv og bygningshistorie

I artiklen her skal berettes om købmandsfamilien i denne store gård. Den familie, der i 1700-tallet hed Kornerup, og i 1800-tallet ved giftermål fik navnet Borch. Jeg vil fortælle om medhjælpereskaren og dens arbejde, om bygningernes historie og funktioner. Udviklingen fra en alsidig gam-

mel købmandsgård til en mere specialiseret forretning i 1900-tallet vil også blive beskrevet.

Jeg vil lægge vægten på forskellige perioder, alt efter hvor der har været vægtigt kildemateriale. Jeg har f.eks. været så heldig at finde frem til fhv. chauffør Laurits Hansen, der har arbejdet i købmandsgården i perioderne 1929-62 og fra 1968 og fremefter. Han har givet en detaljeret beskrivelse af hverdagen dér. Den finder jeg meget værdifuld, og en del af den er gengivet her. Ligeledes har Laurits Hansen gjort det muligt at udarbejde to grundplaner over gården, hvor de fleste rums funktioner er indføjet. Han skal have mange tak for sin store hjælp-somhed. – Iøvrigt er ikke alt kildemateriale gennemgået (se listen over utrykt materiale bagest i artiklen), således er skifter, skøder, regnskaber og andre handelsdokumenter ikke bearbejdet.

Som bilag til artiklen findes: 1. En liste over gårdens ejere, 2. udskrifter af folketællinger, og 3. en brandtaxa-tion fra 1801, d.v.s. en beskrivelse og en vurdering af de forskellige bygninger, som gården dengang bestod af. – I teksten findes jævnligt forkortelser i parentes. De henviser til den anvendte litteratur, og disse forkortelser »opløses« i listen over kildemateriale bagest i artiklen.

Men hvad er en købmandsgård?

Lützhøfts købmandsgård er beskrevet i flere årgange af Roskilde Museums Årsskrift, ROMU, og den gård er nok indbegrebet af, hvad man på Roskilde-egnen opfatter som en gammel

købmandsgård. Men går vi længere tilbage i tid, – for Lützhøft stammer jo »kun« fra 1892, så viser der sig et mere nuanceret billede af begrebet: En købmandsgård.

I 1700-tallets Roskilde fandtes kun een slags købmænd, nemlig dem, der ejede, hvad man kan kalde en stor købmandsgård, d.v.s. en gård inde i byen, hvor nogle af bygningerne fungerede som landbrugsbygninger til den jord, der også tilhørte købmanden. I gården var der bryggeri, brændevinsbrænderi, evt. studeopdræt samt i forhuset en krambod med gæstgiveri. Disse store gårde var der seks-syv af i Roskilde i sidste halvdel af 1700-tallet, ifølge folketællinger og grundtaxationer (se ICM 5). Det har været et ganske pænt antal velhavende købmænd set i forhold til byens indbyggertal. Omkring 1750 lå dette på ca. 1550 (AF s. 144), og omkring 1800 var det kun steget til ca. 2000 (ICM 5). I 1800-tallet voksede indbyggertallet til ca. 3800 i 1850 (Trap, 1860), men antallet af købmænd synes at stige forholdsvis kraftigere, idet folketællingen 1860 har registreret 38 personer med den titel. Nu må begrebet købmænd imidlertid differentieres.

Fra ca. 1800 til ca. 1860 findes stadig de før omtalte store købmandsgårde, og de synes at blive endnu større og udvide funktionerne, f.eks. med tømmerpladser, og kramboderne bliver til egentlige købmandsbutikker, nogle med et stort vinlager. Virkelig meget forskelligt kunne nu fås i disse store gårde, og de havde mange tjenestefolk og medhjælpere, flere mellem 15

og 25 personer, og langt de fleste af disse boede på selve gården (ICM 4 og 5). I denne periode viser folketællinger og statistisk-geografiske beskrivelser, at der var 15 købmænd i 1821, ca. 25 i 1834 og omkring 38 i 1860, (ICM 5). Når jeg skriver »omkring«, er det fordi et par af købmændene i realiteten var galanteri- og manufakturhandlere, men i de offentlige papirer registreres disse som købmænd. Antallet af de egentlig store købmændsgårde lå imidlertid fast på seks-syv, og det var de samme familier, nemlig Bruun, Borch, Brønniche og Kornerup, der sad på disse gårde.

Derudover kom der *høkere* i Roskilde i første halvdel af 1800-tallet, og omkring 1850 også *spækhøkere*. Folketællingerne fra 1834 til 1860 viser, at der var fra tre til fem høkere, og flere af disse var kvinder (se senere). Høkere var småkøbmænd, der oftest havde fattigfolk som kunder (se senere). – Det vil sige, når der relativt konstant indtil ca. 1860 var seks-syv *store købmændsgårde* i Roskilde, men samtidig antallet af købmænd steg, så må der må være opstået andre former for købmændshandler. Her er Lützhøft en udmærket repræsentant for en anden type, som vi kan kalde *den mellemstore købmænd*. Derudover ser vi en tredje type udvikle sig, nemlig *den lille købmændsbuik*, uden gård, og hvor en mand eller en kvinde eller et ægtepar ejede butikken og selv ekspederede. Langsomt i løbet af 1800-tallet kom de mellemstore gårde til at dominere bybilledet.

Her er udviklingen beskrevet som den forløb i Roskilde i 17-1800-tallet.

Men ser vi på landet som helhed, må vi besvare spørgsmålet, hvad en købmændsgård er, mere detaljeret. Her ved forstås de virkeligt store gårde, der havde følgende karakteristika: Et mere eller mindre imponerende *forhus* med krambod og gæstgiveri vendte ud mod gaden. Bagved lå en eller to *gårdspladser* omgivet af *diverse bygninger*, hvoraf nogle var egentlige landbrugsbygninger i tilknytning til købmændens *jordtilliggende*. Dette kunne være på mellem 100 og 200 tdl. Gården havde også en stor *have*, og der var et stort folkehold på kost. Købmanden dyrkede selv meget korn, men købte også meget fra oplandets bønder. Der opdrættedes stude, fremstilledes brændevin og øl samt tællelys. Der var ofte mølleri, garveri, farveri og tømmerhandel. Kramboden udviklede sig i 1800-tallet til en forretning, hvor alt kunne købes indenfor kolonial, urtekram (d.v.s. krydderier), isenkram, metervarer og manufaktur. Øl, brændevin og vin solgtes i stort omfang, og det samme gjaldt grovvarer som korn, malt, humle, hamp, råjern og båndjern i alle former m.m. Mange købmænd havde endvidere skibe i søen. – De store gårde producerede og forarbejdede altså en mængde råvarer og var således både *produktionscentre* og *salgsenheder*, hvorimod gårde som Lützhøfts købmændsgård først og fremmest var *omsætningsforetagender*. I den form de havde i 1800-tallet forsvandt de gamle købmændsgårde gradvist fra 1890'erne, og sådan gik det også i Roskilde.

Kornerup

Kornerup er en landsby vest for Roskilde, men det er også blevet et slægtsnavn, og der er udgivet en omfangsrig bog med alle familiens medlemmer (se KS). Peder Christensen Kornerup blev født i landsbyen Allerslev i 1725. Faderen var bonden Christen Jensen Kornerup, d.v.s. han stammede fra landsbyen Kornerup, der ligger to km fra Allerslev, og moderen hed Elisabeth Nielsdatter. Som nævnt blev Peder som 14-årig sat i handelslære, og hvordan det lykkedes ham på ti år at lære så meget og erhverve penge nok til at købe en af byens største købmændsgårde, er stadig et ubesvaret spørgsmål. Men i 1750 købte Peder Kornerup gården på mat.nr. 11 af en af byens rigeste købmænd, Hans Lange, og i løbet af de næste årtier blev han overformynder, d.v.s. han blev en af de »to fine og fornemme« borgere, der i hver købstad skulle have tilsyn med forvaltningen af de umyndiges midler (HDH). Desuden blev han stadskaptajn, altså officer i borgervæbningen og en af byens otte deputerede borgere, d.v.s. han sad i datidens »byråd«. Endelig – og nok allervigtigst – han blev kgl. konsumtionsforpagter, og måske er det på denne måde Peder Kornerup hurtigt har samlet det meste af sin store formue. Konsumtionsforpagteren skulle opkræve told af varer, der blev indført til byen, – til gengæld skulle forpagteren svare en fast afgift til den kongelige kasse (HDH og EMR s. 77).

Peder Kornerup var 25 år, da han i 1750 blev gift med Sophie Bruun. Hun var 19 år gammel og fra en anden af

Roskildes købmændsslægter. Hun døde efter seks års ægteskab, men inden havde parret fået fire børn, der alle døde tidligt. Ca. et halvt år efter Sophie Bruuns død giftede Peder Kornerup sig med Kirstine Abel, der kom fra en velstående købmændsfamilie i Hillerød. I dette ægteskab fødtes fem piger og 12 drenge, heraf døde to piger og en dreng tidligt. Af de 11 drenge blev de seks købmænd, – fire i Roskilde, en i Helsingør og en i Præstø. Flere af sønnerne blev gift med døtre af det velhavende købmændspar Søren Bruun og Inger D. Borch, der ejede den store gård i Ringstedgade 15 i den vestlige del af byen (se KS s. 19 ff.).

Peder Kornerup har givet været en yderst foretagsom person, og udover at passe de ovenfor omtalte halv- eller heloffentlige hverv, har han i sin forretning lagt vægt på brændevinsbrænderi og ølbrygning. Det viser bl.a. beskrivelsen i brandtaxationen fra 1761. – I Hans Larsen m.fl.'s bog »En købmændsgård gennem 200 år« (1982) fortæller forfatterne om den store brændevinsproduktion på Langeland omkring 1800. Øens beboere har virkelig været produktive på dette område. Sammenholder man bogens omtale af den velstående købmænd Bays brændevinsproduktion og -redskaber med beskrivelsen af Peder Kornerups ditto, som de fremgår af taxationen fra 1761, så har Kornerup også haft en betydelig produktion.

Der er ikke tvivl om, at Roskildes købmanden har ønsket at fremtræde fornemt, det ses tydeligt på de her gengivne portrætter af ham og Kir-

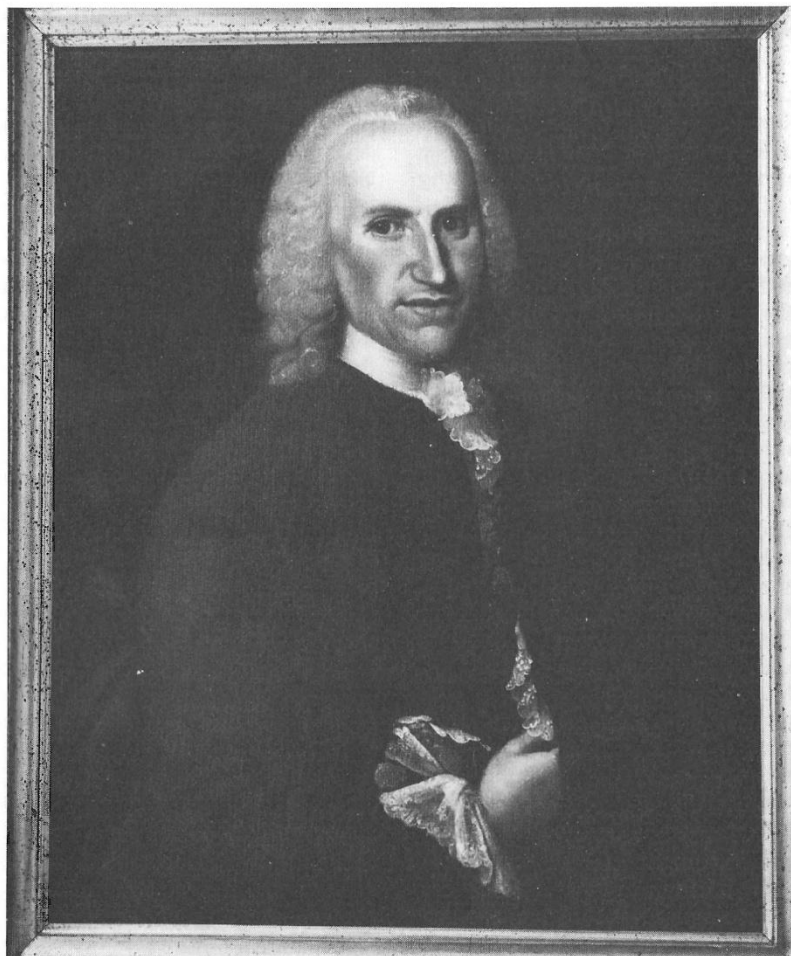

Fig. 3. Købmand Peder Kornerup (1725-1782). Malet af portrætmaleren Andreas Brönniche og udstillet i Palæsamlingerne i Roskilde. Kornerup blev gift 1. gang i 1750 med Sophie Bruun (død 1756) og 2. gang med Kirstine Abel i 1757. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

stine Abel. Bondesønnen har tillagt sig rigmandens attituder, – ja, parret fremtræder næsten som adelige. Og så virker originalerne i farver endnu stærkere. Gå selv hen i Palæsamlingerne og se dem!

Kirstine Abels gård

I 1782 døde Peder Kornerup, og Kirstine Abel overtog nu alle hans besiddelser, som hun ejede til sin død i 1801. Og hvad var det så for en ejendom, hun blev den daglige leder af?

Fig. 4. Kirstine Abel (1739-1801). Både maleriet af hende og Peder Kornerup har i mange år hængt i stuerne i købmandsgården på Rådhusørvet. Kirstine Abel er i en sart rosa silkekjole og har tunge guldøre-ringe på. (Malet af Andreas Brönniche, Palæsamlingerne i Roskilde, fot. Fl. Rasmussen 1986).

Ja, vi har en grundtaxation fra 1791 og Ehlers grundtaxationskort fra samme år samt en brandtaxation fra 1801 og folketællinger fra 1787 og 1801 (se kildematerialet). Disse kilder giver gode muligheder for at tegne en

grundplan over gården (fig. 8), for at beskrive bygningernes funktioner samt give et billede af folkeholdet. – Kirstine Abel ejede i Roskilde by hele området fra Rådhusørvet, altså det nuværende Stændertorv, og ned langs

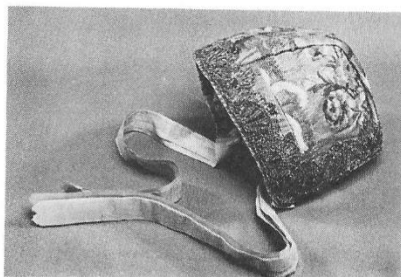

Fig. 5. Den fine dåbshue i guldbrokade har været brugt af Kornerup-børnene i 1760'erne og 70'erne. Den er udstillet i Palæsamlingerne i Roskilde. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

Fig. 6. Bitte små sko, der har tilhørt Peder Kornerup og Kirstine Abels børn. 1760-70. De er sammen med andre af familiens ejendele udstillet i Palæsamlingerne. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

Fig. 7. Guldrøringer fremstillet af Kirstine Abels hår og brugt af hende. Også andre smykker, æsker, en vifte og sølvsager, der har tilhørt Kirstine Abel, kan ses i Palæsamlingerne. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

Gullandsstræde, næsten ned til Bredgade. Længst nede mod denne gade gik stald- og ladelængen over i en lang lejebolig. Hele dette sammenhængende område udgjorde ca. to tdl., og det har indtil ca. 1962 hørt til købmandsgården. Endvidere ejede Kirstine Abel en »lejevaaning« i Skomagergade. Dertil kom landbrugsjorden udenfor byen. Den udgjorde i 1800-tallet ca. 120 tdl. og lå først og fremmest sydpå omkring den nuværende Køgevej (VW s. 11).

Alle gårdens bygninger var i bindingsværk. Købmandsfamilien boede i det 33 m lange forhus ud mod torvet, og her var også kramboden. Det var et solidt hus med to kviste på tre og fire fag mod gaden. En central bygning i forgården har været den første længe langs Gullandsstræde (e på fig. 8), for her blev der fremstillet brændevin og brygget øl i spandevise. Teksten til grundplanen fortæller yderligere om bygningernes anvendelse.

Haven lå som sædvanligt for store købmandsgårde et stykke væk fra forhuset, og man må regne med, at købmandsfamilien, trods fint tøj, har færdes i hele gården. For at komme til haven skulle man her, som i andre gårde, forbi stald og mødding (se også n på fig. 18).

Som det fremgår af fig. 8 havde hele gården allerede i 1801 en anseelig størrelse, og i 1800-tallet kom der flere bygninger til. Herudover var der så de to udlejningshuse. Det ene (i på grundplanen) var en lang sandsynligvis gul bindingsværkslænge ud mod Gullandsstræde, – det andet lå skråt overfor forhuset i Skomagergade.

Rådhusortet 1801

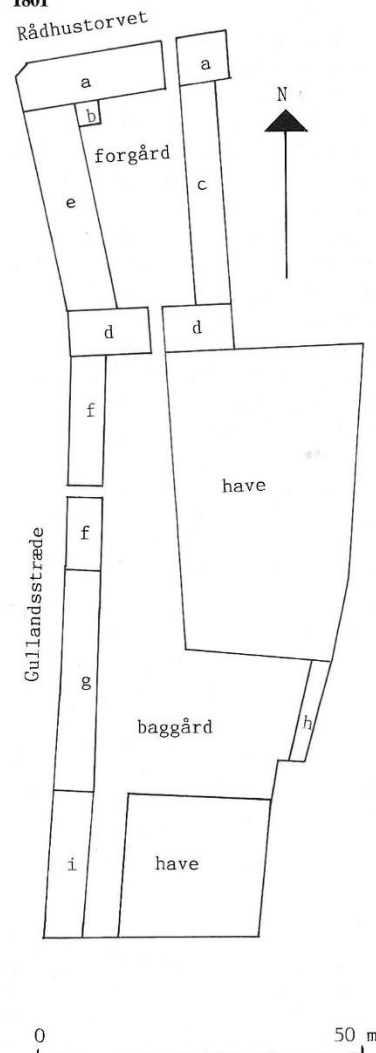

Fig. 8. Grundplan over Kirstine Abels gård. Til højre en beskrivelse af bygningernes funktioner.

Til venstre ses købmandsgårdens grundplan anno 1801. De følgende oplysninger stammer fra brandtaxationen – d.v.s. beskrivelsen og vurderingen af alle bygningerne – samme år. De anvendte bogstaver svarer til bogstaverne i taxationen (se bilag 3). Alle bygninger var i 1801 i bindingsværk.

- a) forhus mod gaden, 27 fag i egebindingsværk. Her boede købmandsfamilien i forlængelse af kramboden og på 1. sal. Der var kælder under hele huset. Port til gennemkørsel.
- b) 2 fag, indrettet til værelser. Fagene var en udbygning på forhusets bagside.
- c) 22 fag. Her var stald, pakhus og værelser.
- d) 17 fag. Den såkaldte tværlænge (se fig. 9). Det er den ældste bevarede bygning i gården. Den omtales i brandtaxationen fra 1761 som »Aulshuus«. I 1801 var der vognport, lo, lade og stald i bygningen. Port til gennemkørsel.
- e) 22 fag i forgården med kælder under tre fag. Her var køkken, bryggers, ølbryggeri og brændevinsbrænderi.
- f) 23 fag i baggården. I bygningen var folkekamre, lo, foderlo og to vognporte. Et sted i længen var der en port til gennemkørsel.
- g) 18 fag. Længen brugtes til lade og lo.
- h) 12 fag. Brugtes bl.a. til brændehus.
- i) Bindingsværkslænge. Omtales ikke i taxationen, men den havde også særskilt matrikelnummer. Boligerne i længen var lejet ud. Bygningen findes på Ehlers kort fra 1791 (se kort under kildemateriale), og den ses på fig. 25.

Måske har nogle af beboerne i disse huse haft arbejde i købmandsgården? I hvert fald viser folketællingen, at der boede ti tjenestefolk på gården i 1787, heraf var tre piger. Desværre er deres funktioner ikke udspecificeret, d.v.s. vi kan ikke se, om der har været en handelsbetjent og en handelslærling i kramboden, men vi må formode, at der har været en-to bryggerkarle og nogle avls- og gårdskarle. Måske har der også været en husjomfru. Det var der i hvert fald i 1801, og af folketællingen fra dette år fremgår det, at der var en bryggerkarl, tre karle og en gårdsdreng (se bilag 2). Alle var på

kost hos købmandsfamilien.

I 1787 boede otte af Kirstine Abels børn hjemme (se bilag 2), og nogle af dem må have været i handelslære, for ialt blev som nævnt seks af sønnerne købmænd. – Da Peder Kornerup døde i 1782, var sønnen Jacob 22 år. Han havde planer om at blive præst, men »maatte opgive Studeringerne og hjælpe sin Moder med at styre Bedriften« (SL s. 9). Han kom altså efter faderens død i handelslære og hjalp til i kramboden indtil 1789. I dette år blev han nemlig storkøbmand, da han overtog gården i Algade 15 ved den rige købmand Boas Larsens død.

Fig. 9. Tværlængen, der adskiller forgården og baggården, er her fotograferet fra baggården, d.v.s. fra syd. Det er den ældst bevarede bygning i gården, og den har stået som den ses her siden før 1761. Porten, som Kirstine Abel har færdedes igennem, var dog tidligere ikke så bred. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

Også sønnen Hans Kornerup har givetvis været i handelslære i 1780'erne. Men han var kun hjemme til 1788. Da blev han gift og overtog formodentlig samtidig den store købmandsgård i Skomagergade 21-23. Bygninger, gårdspladser og have strakte sig fra denne gade og helt ned til Bredgade (ICM 1). Det vil sige, at i årene fra 1782 til 88-89 har Kirstine Abel i det daglige købmandsarbejde fået hjælp af Jacob og Hans, men hun har samtidig skullet oplære dem.

I løbet af 1790'erne fik sønnerne Rasmus, Peder, Albert og Anders en sådan alder, at de kunne blive handelslærlinge og sandsynligvis derefter betjente, d.v.s. udlærte. Men også dem har moderen måttet oplære (om Kornerup-børnene se KS s. 19 ff.). – Når folketællingerne ikke nævner nogen handelsbetjente og -lærlinge i disse år, må grunden derfor være, at de forskellige sønner har udført arbejdet i kramboden. En købmandsgård af denne størrelse kunne ikke fungere uden flere til hjælp i kramboden.

Kvinder som købmænd

I historisk sammenhæng vil de fleste nok opfatte en købmand som en mand. Men sådan er det ikke altid. De skriftlige kilder viser, at kvinder godt kunne eje og drive store købmandsgårde, købmandsforretninger samt virke som høkere og sælgersker iøvrigt. Inger Dübecks disputats »Købekoner og konkurrence« (1978) handler netop om dette emne, og det fremgår her klart, at enker var myndige og kunne overtage deres afdøde mands virksomhed (se under: Enker). For

Roskildes vedkommende giver folketællingerne oplysninger om, at kvinder har fungeret som handlende i alle sociale lag (ICM 5).

Kirstine Abel er et konkret eksempel fra byens overklasse. Da hun blev enke i 1782, var hun 43 år. Hun var vokset op i et rigt købmanshjem i Hillerød, hvor hendes far tillige var konsumtionsforpagter (KS s. 19). Det vil sige, at hun var flasket op med købmandsmiljøet, og de 25 år hun levede sammen med Peder Kornerup har yderligere kunnet give hende indblik i købmandslivet. Hun overtog i 1782 ejendomsretten og det daglige ansvar og har i hverdagen fået hjælp af sine voksne børn som omtalt i forrige afsnit. Men sønnerne var ved faderens død for unge til at være udlært, så det er uden tvivl Kirstine Abel, der har oplært dem til handelsbetjente, så flere af dem senere kunne virke som storkøbmænd.

Der er ikke lavet detaljerede undersøgelser af, hvordan en storkøbmands hverdag forløb, men han har først og fremmest haft ansvaret for de større indkøb og salg, herunder kontakt med leverandører og kunder. Han har også ført overopsyn med medarbejderskaren og kontrol med regnskaber m.v., og så kørte Roskildes storkøbmænd et par gange om året til København for at afregne med grossererne. – Det samme må vi formode, at Kirstine Abel har foretaget sig. Derudover har hun sammen med husjomfruen haft ansvaret for den daglige husholdning til et stort folkehold, og hun har i 1780'erne skullet tage sig af de endnu ikke voksne børn. Endelig har hun

skullet arrangere selskabelige sammenkomster af forskellig art. I 1700-tallet blev det f.eks. ret populært blandt fine folk at invitere til te, kaffe og chokolade. Dette ændrede væsentligt de sociale omgangsformer. Således steg ædrueligheden betydeligt, og det medførte igen, at man nu roligt kunne sætte glas og porcelæn på bordet! – En afvekslende og optaget hverdag har Kirstine Abel i hvert fald haft.

En anden af Roskildes store købmandsgårde var også i en kvindes hænder i mange år. I 1821 blev Else Borch således enke som 51-årig efter Jacob Borch, og hun beholdt ejendomsretten over de store besiddelser indtil sin død i 1840. Hun var således ejer af gården i Algade 12, af Liebes gård med den tilstødende imponerende magasinbygning »Sukkerhuset« samt af de ca. 150 tdl. landbrugsjord. Men i dette tilfælde er købmandshvervet i det daglige efter al sandsynlighed blevet udøvet af hendes to sønner Jacob Borch og indtil 1827 Søren Borch (se fig. 11, og ICM 1).

Går vi op i vort århundrede har gården på Rådhusstorvet fra 1911-16 været ejet af Wilhelmine Jacobsen, enke efter købmand W. P. Jacobsen (se bilag 1).

For de mellemstore gårde og større købmandsforretninger, viser en gennemgang af ejer-listerne (ICM 1 og 2), at den kendte Aarestrup-familie i flere omgange har haft kvindelige købmænd. Kirstine Aarestrup ejede således købmandsforretningen i Skomagergade 38-40 fra 1815 til 1825, og

fra 1866 til 1892 ejede og drev de tre ugifte søskende Sofie, Kirstine og Chr. J. Aarestrup forretningen. – I den ret store købmandsgård i Skomagergade 27, P. A. Schrams gård, førte Wolmer Wandel-Petersens enke gården videre i 1940'erne, indtil virksomheden lukkede i 1949 (ICM 1 og 2). Endelig har Lützhøfts købmandsgård, der nu er indrettet som museumsbutik, været ejet af en kvinde 1946-55. Det var købmand Chr. Petersens enke, Marianne Petersen (ROMU, 1984-85, s. 108).

I de lavere sociale lag giver folketællingerne fra 1834, 1845 og 1850 interessante oplysninger. Det viser sig, at flere kvinder har levet af høker- og spækhøkerhandel eller haft små købmandsbutikker. De har handlet med frugt og grønt, været »Brødkoner«, eller deres profession er slet og ret opført som: Lever af mindre handel. Næsten alle var enker, og de fleste var aldersmæssigt i 60'erne eller 70'erne. Folketællingerne giver desværre ikke yderligere oplysninger, men vi bliver da klar over, at kom man ind i en høkerbutik i Roskilde i 1840'erne, så kunne høkeren lige så godt være en kvinde som en mand. Endvidere kan man se, at det ikke har været usædvanligt, at ældre kvinder klarede tilværelsen ved at gå rundt i Roskildes gader og faldbyde forskellige varer (ICM 5).

Men tilbage til Kirstine Abel, som nåede at udrette en hel del i sit liv, inden hun døde som 62-årig. Hun blev gift som 18-årig i 1757 og fik sit første barn i 1758. Det var dødfødt, men derefter fulgte 16 graviditeter, hvoraf

to børn døde helt små. Det vil sige, at hun har opdraget 14 børn, og flere af sønnerne har hun udlært som købmænd. Endelig var hun købmandsfrue i 25 år og selv storkøbmand i 19 år. Et liv i velstand har hun haft, men også fyldt med arbejde fra morgen til aften.

1801-1827

Dette afsnit begynder i 1801 efter Kirstine Abels død og slutter i 1827, fordi ejerne af gården på Rådhusstorvet fra dette år ikke længere hed Kornerup, men Borch. – Da Kirstine Abel døde, blev det hendes 10. barn Peder Kornerup, der overtog gården. Ham ved vi ikke ret meget om. Måske har han ikke haft udprægede evner som købmand, måske var han uheldig, fordi han netop virkede i krisetider. I hvert fald gik han fallit (WK s. 52). Men det gjorde også andre købmænd i begyndelsen af 1800-tallet (HL s. 21), dog ikke andre storkøbmænd i Roskilde. Derfor købte Jacob Borch Kornerupernes stamsæde på Rådhusstorvet. Borch residerede i den store købmandsgård i Algade 12 (FF 2), og han har vel tænkt sig, at sønnen Søren Borch skulle hen og bo på Rådhusstorvet. Men sådan gik det ikke umiddelbart, for da Jacob Borch døde i 1821, måtte Søren som ældste søn blive hjemme og hjælpe sin mor Else Borch (se afsnittet: Kvinder som købmænd). I 1821 eller 1822 købte da en anden af Roskildes storkøbmænd Rådhusstorvet nr. 2. Ja, det var faktisk sit barndomshjem han overtog. Det var nemlig Jacob Kornerup fra Algade 15. Han var søn af Kirstine Abel og Peder

Kornerup, og havde nu selv en søn, Ebbe, der var 24 år. Købmand Ebbe Kornerup blev så i 1822 gift med Inger Caroline Brønne, og de fik nu fem år sammen, inden han døde. I 1825 fik de en søn, Jacob Kornerup, den senere så kendte professor, maler, arkæolog og forfatter (AF 1 og KS s. 22). Man kan undre sig over, at han ikke blev købmand, som den ene søn efter den anden i disse gamle familier. Men han fulgte åbenbart sine evner og lyster, der bestemt var usædvanlige i de ellers jordnære købmandsfamilier.

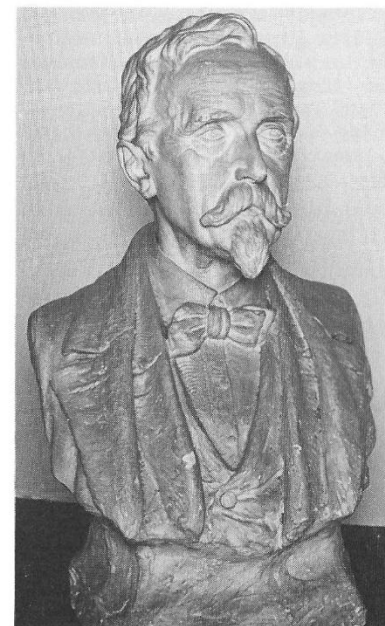

Fig. 10. Elna Borch har i 1913 fremstillet denne buste af sin fars stedbroder, Jacob Kornerup (1825-1913). Han lærte Elna Borch tegning, da hun var helt ung. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

Fig. 11: Inger Caroline Brønne (1800-1879) malet i 1859 af sønnen Jacob Kornerup. Hun kom til at slutte forbindelse mellem tre af Roskildes gamle købmandsfamilier. Hun var født Brønne, gift 1. gang Kornerup og 2. gang Borch. Arthur Fang skriver, at hun var »en indtagende, mild og elskelig kvinde«. (JK s. 8, fot. Henrik Clausen 1962).

I Roskilde Museums protokol er der registreret et antal tegninger fremstillet i 1810 af den dengang 10 årige Inger Brønne (senere Jacob Kornerups mor). Fra hende har Jacob vel arvet sine kunstneriske evner og hun har nok haft sans for sønnens talenter og støttet hans kunstneriske karriere. Jacob Kornerups niece, billedhuggeren Elna Borch, er måske også blevet inspireret af Inger – hendes mormor. (Inger Brønnes tegninger har mus. nr. 122-62).

Jacob Kornerup blev student i 1845 og kom derefter på Kunstakademiet, hvor han bl.a. havde Eckersberg og Marstrand som lærere. Men han havde også stor interesse for historie og arkæologi, og det førte til et 40-årigt samarbejde med Nationalmuse-

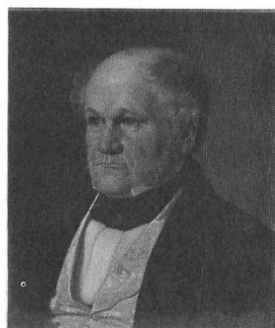

Fig. 12: Søren Borch (1798-1862) malet af sted-sønnen Jacob Kornerup. Han blev i 1827 gift med købmandsken Inger Kornerup, og flyttede dermed ind på Rådhuset nr. 2. (Fot. Henrik Clausen, 1962).

et. Kornerup skrev mange artikler og udførte store restaureringsarbejder, ja, i henved 80 kirker har han restaureret middelalderlige kalkmalerier i årene 1862-1904 (AF 1).

Men vi må tilbage til Jacob Kornerups barndomshjem, gården på Rådhuset. Da Jacob var et år gammel, døde hans far Ebbe Kornerup som nævnt, og ca. et år senere, i 1827, giftede moderen (fig. 11) sig igen. Denne gang med købmand Søren Borch (fig. 12), søn af det velstående købmandspar Jacob Borch og Else Cathrine Bruun, Algade 12.

Den lystige købmand

Nu oprandt en ny æra på Rådhuset. Søren Borch var et livligt menneske, og han holdt af fest og glade dage.

Vi er så heldige at have en samtidig beskrivelse af en af årets store fester i Roskilde, nemlig Søren Borchs fødselsdag i slutningen af maj. Det er Otto Wroblewski, der i en erindringsbog generelt har givet en levende fremstilling af livet i datidens Roskilde. Wroblewski etablerede sig i 1853 som boghandler i den bygning, der indtil 1907 lå, hvor der nu er p-plads midt på Stændertorvet. I fem år havde han sin boglade her og boede således meget nær på familien Borch. Fra hans erindringer vil jeg citere følgende beskrivelse af Søren Borchs fødselsdagsfest i 1850'erne:

»I de sidste Dage af samme Maaned var det den hæderligt ansete, meget elskværdige, velstaaende Kjøbmand og Agent Søren Borchs Fødselsdag. Den betragtedes som en offentlig Festdag i hele Byen; jeg tror endog der var almindelig Flagning og »hele Roskilde« indfandt sig da – det vil da sige den verdslige og gejstlige Embedsstand, en Del af den lærde Skoles Lærere og hele det finere Bourgoisi – for at aflægge Visit og Lykønskning hos den joviale, elskværdige Vært i hans store Hus for i Løbet af de næste 24 Timer at nyde godt af hans udstrakte Gjæstfrihed og Venlighed. Jeg, som ikke anede Dagens Betydning, fik det at vide i Løbet af Dagen, men det havde jo ikke i min vildeste Fantasi kunnet falde mig ind at blande mig i Gratulanternes Legio, dertil var jeg altfor undselig; men Dagen efter fik jeg at høre, at Agent Søren Borch ligefrem havde udtalt sin Forundring over, at jeg ikke var kommet, samt, at han gjerne havde set mig. At jeg tog mig dette ad notam og ikke det næste og flere Aar efter forsømte at gøre min Borgerpligt, er en Selvfølge.« (OW, s. 18-19).

»Flere Gange har jeg nævnt Agent Søren Borchs Navn (1798-1862) og antydte hans Fødselsdags storartede Festligholdelse i

Begyndelsen af disse Blade, samt lovet en nærmere Beskrivelse heraf. Altsaa gik man om Formiddagen ved 11-12 Tiden over til Fødselsdagsbarnet, der var godt oppe i 50erne og overbragte sin Lykønskning, hvorefter man i den store Spisestue blev bænket ved et mægtigt Frokostbord, der var dækket med alt hvad Hjertet begærede; Folk gik til og fra og Fadenes Indhold fornyedes stadigt; var saa Bordets Glæder nydte, gik man, det var i den sidste Uge af Maj, ud i Haven og trakteredes med extrafine Cigarer og Rhinskvin. I hine Tider saa man af og til i Provinsbyerne omdragende Musikbänder; de kaldtes hannoveranske Jægere, var gjerne en 5-6 Mand i Følge, alle trakterende Blæseinstrumenter; Kunde Agent B. opspørge en saadan Bänder, blev den med Glæde engageret til Gjæsternes Fornøjelse i Haven. Og naar man saa gik henad 2, blev man altid – idetmindste mange af os – indbudt til at komme til Aften »men tidligt« betød, fik jeg at vide, at det var henad Kl. 4. Formodentlig var der lidt Diplomati med i Spillet og der ved det sagte skulde antydes, at det ikke var Middag. Saa stillede man Kl. 4 og den store Gaardsplads, der ellers, især paa Torve- og Markedsdage, var fuld af Bønderovogne, der bragte Sæd og Fedeverar til Købmanden for at køre hjem med dennes Varer i Bytte, var nu fyldt med alle Byens Herskabsvogne, lukkede og aabne til at befordre de ofte 50-60 Gjæster paa en lille Køretur undertiden med de grønne Hannoveranere i Spidsen. Turen gik gerne til Boserup Skov, hvorhen et Par af Husets fixe Tjenestepiger i Hedebo dragt forud vare tagne ud med en lille Forfriskning i Form af fint skaaret Smørrebrød og en Snaps extrafin Cognac. Efter et kortere Ophold med Spadseren og Passiaren, tog man hjem, hvor Aftensbordene ventede mellem 7-8. Jeg siger med Villie Bordene, da Gjæsternes Tal i Reglen var saa stort, at vi maatte placeres i to Stuer, hvis Mellemdøre var fjernede, og Bordene gik i Flugt

Fig. 13. Disse møbler har i mange år stået i en af stuerne i købmandsgården. Blandt dem har Inger og Søren Borchs gæster muntret sig. Nu kan møblerne ses i Pallesamlingerne i Roskilde. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

fra den ene Stue ind i den anden. Her at ville opregne det rige Aftensbords mange og gode Sager, hverken kan eller vil jeg; men én Ting glemmer jeg ikke, da det bør nævnes som et kulinarisk Coriosum; hvordan Vejret var eller Foraaret havde været – man erindre at det var i Maj Maaned – så s k u l d e der serveres Slikasparges, om de saa skulde forskrives fra Udlandet; nu for Tiden vil man jo ikke finde noget videre mærkeligt heri, men naar man erindrer, at der for 50 år siden ikke var mere Jernbane end fra København til Roskilde og saa betænker, at der kunde være 60 Mennesker at bispise, saa var den nødvendige Sending, om det saa kun var fra Hamburg, ikke saa ringe en Sag. Og hvem var saa Deltagerne i dette muntre Lag? Ja, der var jo en ret talrig Repræsentation af Slægterne Borch,

Kornerup og Brønneche, disse Roskildes 3 hyppigt i hinanden indgiftede Patricierslægter, der snart i et Par Aarhundreder dannede Roskildes Købmands-Aristokrati, adskillige andre af Byens Købmandsstand og Industridrivende, Embedsmænd og enkelte af Latinskolens Lærere og Byens Præster«. (OW, s. 31-32).

Men også i andre sammenhænge mødte Wroblewski Søren Borch. Wroblewski mente, det var helt nødvendigt for ham at få tilladelse til at sælge papirvarer i sin nyetablerede boglade. Han søgte derfor byrådet herom flere gange, og fik nej hver gang. Men ved indenrigsministerens hjælp lykkedes det alligevel Wroblewski at få bevillingen. Han gik derefter

rundt til de enkelte byrødder for at takke dem personligt. Søren Borch var et garvet byrådsmedlem, og da Wroblewski kom for at takke ham, var Borch så ærlig at sige følgende: »ja, min gode Hr. W.! mig har De sgu ikke noget at takke for; for jeg har ærlig og redeligt stemt mod Dem, hver Gang Sagen var for, ikke fordi jeg havde det mindste mod Dem, men for at støtte den skikkelige Stakkel Gutzon Hansen; nu ønsker jeg Dem til Lykke og det skal vi drikke et Glas paa, og saa fik vi et Glas af hans berømte næsten sorte Portvin, som jeg forresten lidt senere vil komme til at omtale under andre Forhold«. (OW, s. 9-10).

(Gutzon Hansen var byens ellers eneste papirhandler).

Søren Borch var således kendt for sin joviale og ligefremme facon, og han havde også nemt ved at omgås sine mange kunder fra landet, selvom han var en såkaldt fin og fornem mand. Fanny Fang skriver i sin artikel om familien Borch, at maleriet af Søren Borch (fig. 12) også blev udført i radering, og som sådan uddeltes det til slægt og venner, ja, også i mange landbohjem hang det (FF s. 7).

I 25 år sad Borch i borgerrepræsentationen, og to gange, i 1841 og 1847,

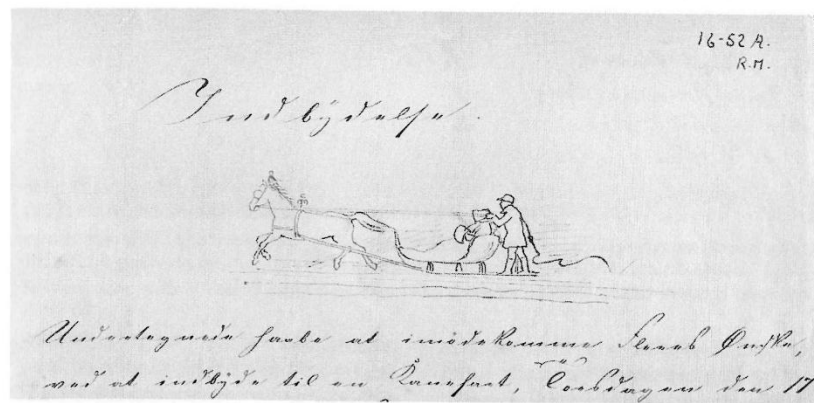

Fig. 14. Søren Borch tog ofte initiativ til fornøjelser. Her indbyder han til kanefart i 1853 med efterfølgende sammenkomst på Hotel Prindsen. 62 personer fra byens fineste familier meldte sig. (Udsnit af arkivalie i RMA, nr. 16-52 A).

Fig. 15. Her er forsiden. – Ud mod torvet lå det 33 m lange forhus. Det fik omkring 1837 denne statelige facade i grundmur, men i 1891 blev det ombygget, så facaden kom til at se ud som på billedet fig. 26. (Fotografiet her er taget omkring 1890 og findes i den Ældre fotosamling på RM).

blev han fuglekonge i datidens fornemme Fugleskydningsselskab. I den ovennævnte artikel af Fanny Fang er gengivet Borchs to skydetavler. Også titlen agent kunne Søren Borch smykke sig med. Den svarer nærmest til en senere tids »etatsråd«, som tildeles købmænd og grosserere.

Men som nævnt var Søren Borch ikke alene begunstiget med et godt

humør, han var også meget velstående, og rent faktisk fik gården en lang periode med ro og fremgang fra 1827 til 1862. Hvoraf kom så al denne velstand?

Gården i 1840'erne

Søren og Inger Borchs glansperiode har givet været 1840'erne og 50'erne. Her var handlen på sit højeste, og i

Fig. 16. Her er bagsiden. – Ved Bredgade havde købmanden opført denne lange »lejevaaning« på gårdens grund, (se l på fig. 18). Nok var der rige folk i Roskilde, men mange, mange flere boede sådan. Bygningen blev revet ned mellem 1900 og 1908, og på grunden opførtes Børneasylet i 1908. (Fot. Kr. Hude omkr. 1900, RLA).

1860'erne begyndte udviklingen langsomt at vende for de store købmændsgårde. Samtidig døde Søren Borch pludselig som 64-årig i 1862, og hans efterfølger sønnen Anders Borch havde ikke faderens udadvendte sind og kundetække.

Det var kornhandel samt produktion og salg af øl og brændevin, opfodning af stude og en velassorteret butik

med et kæmpe vinlager, der fik pengene til at trille ned i købmandens lommer. Og som basis for det hele var naturligvis også det 120 tdl. store landbrug.

Gennemgår vi grundplanen fra omkring 1840 (fig. 18) og sammenholder den med planen fra 1801 (fig. 8), ses det, at gården er blevet større. Der er kommet nye bygninger til og grunden

er udvidet mod syd med en lejevåning med stor have, så gårdens areal nu går helt ned til Bredgade. Endvidere ejede Borch en lejevåning med have på Bredgades nordre side helt nede ved Ringstedgade, samt fra ca. 1840 Sct. Ibs kirke på den nuværende Fre-

deriksborgvej.

I 1801 var alt i bindingsværk. I 1837 var en magasin- og en staldbygning i grundmur (g og j på fig. 18), og forhuset var ombygget, således at facaden mod torvet var i grundmur. Vinduerne var endvidere blevet standsmæs-

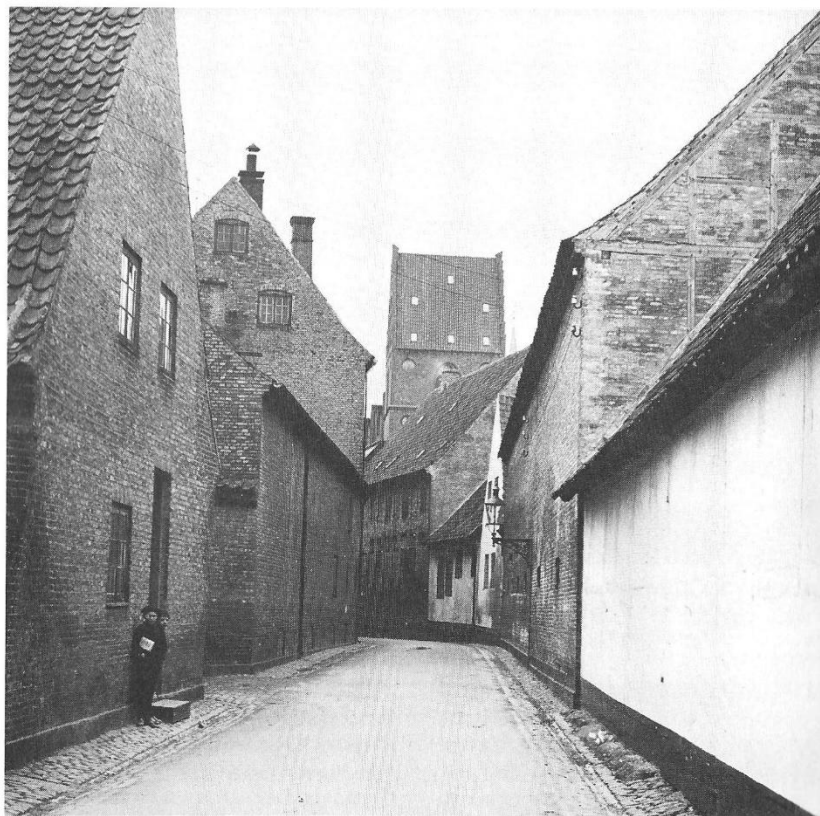

Fig. 17. Gullandsstræde. Købmandens bygninger lå til højre ned langs strædet. Lige foran kirketårnet ses den 2-etages sidelænge (f på fig. 18, bygget efter 1837). Dernæst kommer den lave bygning, hvor der nu er port, og så følger gavlen på tværlængen (se fig. 9). Gadelygten sidder på den store stald- og magasinbygning, og endelig slutter billedet til højre med den gule ladelænge (i på fig. 18. Fot. beg. 1900-tallet, Ældre Fotosamling på Roskilde Museum).

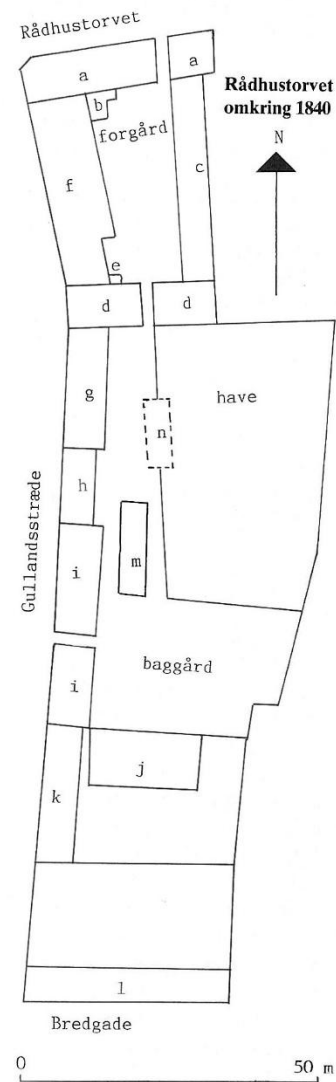

Fig. 18: Til venstre ses en grundplan over Rådhus-torvet nr. 2 omkring 1840. Den er udarbejdet på grundlag af brandtaxationen fra 1837 sammenholdt med taxationen fra 1851 og ud fra Udstykningskortene fra 1841-44 (se kildematerialet). Gårdens areal udgjorde ca. 2 tdl. i byens midte.

Til venstre ses en grundplan over Rådhus-torvet nr. 2 omkring 1840. Den er udarbejdet på grundlag af brandtaxationen fra 1837 sammenholdt med taxationen fra 1851 og ud fra Udstykningskortene fra 1841-44 (se kildematerialet). Gårdens areal udgjorde ca. 2 tdl. i byens midte.

- a) 27 fag, forhus, grundmur mod gaden og bindingsværk mod gården. Kælder under 24 fag. Købmandsfamilien havde fire stuer, køkken og tre kamre. Der var gang, forstue og butik, og på 1. sal i kvisten var der to stuer og to kamre. Port til gennemkørsel (se fig. 15).
- b) fem fag i to etager, indrettet til to »Stuer«, (bygget sammen med forhuset).
- c) 22 fag, en etage, bindingsværk. Her var »1 Kammers, 5 Pakkamre og Hestestald«.
- d) 17 fag, bindingsværk, en etage med vognport, stald og trappeopgang. Port til gennemkørsel. Hele bygningen eksisterer i 1986.
- e) To fag, »Locum«.
- f) 22 fag, bindingsværk, en etage, tre fag kælder. Indrettet til: »Stue, Køkken, 4 Kamre, Bryggerhus og Brænderie, Maltkølle, Trappeopgang, ... indmuret Brændevinspande 11 Tdr. stor, 1 Bryggerkedel på 8 Tdr. og en Dopaa 2 Tdr.«.
- g) 17 fag, to etager, bindingsværk og murede vægge. Indrettet til foderlo, stald (stude) og et kammer. – Ovenpå var der foderloft.
- h) ni fag, en etage, bindingsværk. Her var stald (sandsynligvis til svin), hønsehus, brænde- og »Materielhus«.
- i) 24 fag, en etage, bindingsværk. Indrettet til lo samt lade, og et sted i længen var der en port til gennemkørsel.
- j) 16 fag, to etager i grundmur. Der var to vognporte, trappeopgang og pakhus. Ovenpå sædeloft.
- k) 18 fag, bindingsværk, en etage, blev lejet ud til boliger. I »Locum«.
- l) Også en lejevåning (ikke med i taxationerne).
- m) Mødding.
- n) Med stiplede linie er indtegnet et havehus. Det blev bygget mellem 1845 og 1859 (se Trap, 1859 og fig. 23.). Her som i andre store købmændsgårde var det almindeligt, at købmandsfamilien måtte forbi stalde og mødding, før man kom til have og havehus (se også HL s. 12).

sigt større, og der var en stor kvist mod gaden. (se fig. 15). – Brandtaxationen fortæller, at købmandsfamilien havde fire stuer plus to stuer i en tilbygning i forhuset. Endvidere var der køkken i forhuset, d.v.s. herskabet havde eget køkken, og folkeholdets køkken må være dét, der lå i sidehuset. På fotografiet af forhuset ses, at der var fire store vinduer i butikken, så en helt lille bix har det ikke været. Ordet krambod bruges fra 1840'erne heller ikke mere i kilderne, der tales nu om en butik, – først senere kom begrebet »forretning«.

Jeg har ikke kunnet finde oplysninger om, hvad der solgtes i netop Borchs butik, men de fleste varer går igen i alle store købmandsgårde. Derfor vil jeg citere nogle erindringer fra 1840'erne. De er oplevet af handelslærling Richard Steenberg, som i syv år var i den store gård i Ringstedgade 15. Den tilhørte Søren Kornerup, og her foregik samme handel som på Rådhusstrædet. I erindringerne hedder det:

»Bonden solgte ikke alene sit Korn til sin Kjøbmand, men forsynede sig hos ham med alt, hvad han behøvede fra Staden, hvorfor der næsten ikke kunde nævnes den Ting, vi ikke havde at sælge: foruden Colonial- og Grovvarer (Jern, Kul, Salt, Sild, Tømmer, tør Fisk, Hør, Hamp, Blaar, Humle, Tran, Tjære, Kalk, Bøgeaske, Strandsand o.s.v.), havde vi Bomuldstøjer, Lærred, Silke, Fløjl, blaat og hvidt Vadmél, islandske Uld og strikkede Trøjer, Strømper, Vanter, Traad, Naale, Reeb, Skagler, Plove, Glas, Fajance og Porcellain, Leerverer, Jerngryder og Stegepander, Kakkellovne, Børster, Strigler, Spejle, Knive, Knapper, Haandværkeres

Værktøj, Træankere til Brændevin, jydsk Træsko, Papir og Pap til »Solklæder«, Lærebøger og Bibelhistorier, A. B. »Ceter«, Psalmebøger, o.s.v.«. (Sv S, s. 14).

Bag butikken må der have været et kontor. Det var jo nerven i hele købmandsgården. Forfatteren Meir Goldschmidt fortæller i sine erindringer om sin opvækst i en stor købmandsgård omkring 1830. Herfra ved vi, at »Contoiret«, som han betegner det, var et meget vigtigt rum (se MG). Søren Borch må også have haft et Contoir, så han jævnligt kunne kigge ud i forgården og holde øje med, hvilke kunder der kom. Var det gode venner eller vigtige kunder, blev de flukks inviteret ind på kontoret til et glas af købmandens berømte sorte portvin. – Ved siden af kontoret var der sandsynligvis en bagbutik.

Der må have været udsækning af øl og brændevin i gården, der var jo gæstgiveri i alle store købmandsgårde. Jeg har blot ikke i Borchs gård kunnet finde dokumentation for, om det skete i forbindelse med butikken eller i borgerstuen i sidelængen (c på fig. 18). Sandsynligvis det sidste. Borgerstue, folkestue, skænkestue eller kælderstue, – det var alt sammen betegnelse for det samme. Det var et sted i kramboden eller indrettet i et separat rum, hvor bønderfamilier kunne spise deres medbragte mad og sammen med byens borgere, evt. også gårdens folkehold, kunne nyde øl og en dram. (Beskrivelse af en skænkestue findes hos MG s. 9 ff., SL s. 10 og SS s. 14). – Denne gæstgiveriaktivitet gav liv i gården i bogstaveligste forstand og klingende mønt.

Fig. 19. »Hoved« fra Søren Borchs prisliste omkr. 1860. Flere tusinde flasker lå på lager i hans vinkælder, der strakte sig under både forhuset og sidehuset. (RMA, 141-62).

Netop besøg af de mange bønder gjorde det nødvendigt med store hestestalde. På grundplanen fig. 18 ses, at der var to-tre hestestalde hos Borch. Der skulle jo være plads til herskabets køreheste, til arbejdshestene, der blev brugt på købmandens marker, og så var der brug for en stor rejsestald. På torve- og markedsdage fyldtes hele forgården og noget af baggården med bøndervogne, når de kom for at gøre indkøb og evt. afsætte varer. Og efter

høst rullede vogn efter vogn ind i begge gårde med korn til købmanden. Ud fra staldenes størrelse vil jeg tro, der var båsæd til ca. 40 heste.

Det meget korn nødvendiggjorde stor magasinplads, og i 1840 var gårdens magasinareal udvidet betydeligt i forhold til 1801. En helt ny bygning var rejst i 1830'erne (j på fig. 18), og desuden anvendte Borch Sct. Ibs kirke til kornmagasin. – Derudover blev megen plads i gården optaget af

lagerrum. Tømmer forhandlede man derimod ikke, så der var ingen tømmerplads, således som det var tilfældet ved købmandsgårdene i Algade 12 og 15 og Ringstedgade 15 (se senere).

Studene

En af Roskildes lokalhistorikere, Arthur Fang, holdt af at omskrive ellers nøgterne historiske kendsgerninger i mere skønlitterær stil. På den måde lukker han os også ind i købmandsgårdens verden (AF 3 og 4), hvor han lader os fornemme lyde, lugte og dufte, ja, menneskenes hverdag på en intens og levende måde. Her er et eksempel, som udmærket illustrerer forholdene i Søren Borchs studestald (se fig. 20), hvor dyrene som i andre store købmandsgårde blev fodret med brændevinsaffald: Bærme.

»Der blev indrettet Stalde, hvor magre Stude kunde staa og blive flommefede ved Mask og Bærme eller Drank, som det ogsaa kaldtes. Det

sidste blev Dyrene ligefrem Drankere af, de tilbragte Fedningstiden i de lune Stalde i en vedvarende maanedlang Kæfert. Naar de ikke gnaaskede Halm eller labbede den varme, spritduftende Bærme i sig eller frembragte imponerende – og for Købmanden indbringende – Mængder af Gødning, stod de og dvaskede med saligt svømmende Øjne eller sov lidt af Rusen ud i Halmen«. (AF s. 6).

At dyr blev berusede var ikke noget usædvanligt tidligere. Således beretter fhv. museumsinspektør Ellen Andersen i sine barndomserindringer »En jysk herregård« (1983) følgende: »Vi bekæmpede flueplagen i stuerne ved at fange fluerne i glasbeholdere med brændevin i... Når glasset var fuldt af fluer, blev det tømt ud i hønsegården til stor fryd for hønsene, som blev overdådigt berusede. De teede sig akkurat som fulde folk, skreg og sloges og tumlede rundt, indtil de faldt om og sov rusen ud«. (s. 41).

Når trillebøren med brændevinsaffald blev kørt fra brænderiet i forgården og ned til studestalden i baggården er der nok faldet lidt af undervejs. I hvert fald kan det ikke udelukkes, at

Fig. 20. Omkr. 1840 byggede Søren Borch de to høje stald- og magasinlænger i baggården. De fem døre fra højre var indgange til studestalden. Ca. 50 stude stod her i rækker på tværs af længen. Dyrene blev solgt til slagterier i København. (AF 5 s. 145. Fot. Fl. Rasmussen, 1986).

Fig. 21. Foderloft i magasinlængen i baggården (h på grundplanen fig. 18). Der er højt til loftet! Bygningen er fra omkr. 1840. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

de gode Borch-høns engang imellem har fået for meget bærme enten ved at pikke mellem brostenene eller æde løs i selve studestalden. Så har en ellers sat hønsemadamme nok taget sig en fuldemandstur ned gennem baggården!

Folkeholdet

Som tidligere nævnt var der i 1850

seks storkøbmænd i Roskilde, men ialt 35 købmænd. Det er ikke undersøgt, hvor mange af disse der tilhørte gruppen af mellemstore købmænd, men at der var kunder nok til mange købmandsgårde er givet. Og kunderne var først og fremmest bønder, for i selve Roskilde boede kun 3805 personer i 1850 (Trap, 1860, s. 133), og de fleste fattige handlede hos hø-

kerne. Da Lützhøft begyndte i 1892, blev kunderne fremover også oplan-dets bønder, og det samme var gæl-dende på Rådhusørvet i 1800-tallet. Men sydøst for Roskilde boede også særdeles mange velhavende bønder. Disse kunder handlede »ind bagfra«, og derfor var gårdskarlen i alle køb-mandsgårde en meget vigtig person. Han var jo den første, kunderne mød-te. Det var ham, der bød velkommen og tog sig godt af bøndernes heste (FF 1).

I folketællingerne 1834, 45, 50 og 60 oplyses intet om at der skulle være en gårdskarl i Borchs gård. Men de tre først omtalte tællinger har heller ikke detaljer med. Gårdens folk beskrives blot som tjenestefolk, og selvfølgelig har der været en gårdskarl. Der har yderligere været tre bryggerkarle, en maltgører, en røgter og fire-fem avls-karle, måske en herskabskusk, eller også en ekstra karl, der samtidig skulle fungere som kusk. Endvidere en havemand, eller en særlig karl, der også tog sig af haven. Endelig en tje-nestedreng og ekstra mandskab til høst og tærskning. – I butikken har der været en eller to handelsbetjente, og en eller to lærlinge, altid tre perso-ner. Endelig var der en husjomfru og tre tjenestepiger (se bilag 2).

Det har ikke været muligt at finde yderligere oplysninger om tjenestefol-kene i Borchs gård, men fra Roskildes andre store købmandsgårde findes erindringer. I detaljer var gårdene nok forskellige, men de generelle træk går igen. Jeg vil derfor i det føl-gende citere Sophie Lindhards barn-domserindringer fra 1840'erne, fordi

man givet kan drage paralleller mel-lem hendes forældres gård i Algade 15 og gården på Rådhusørvet:

»den Gang ansaas Købmandsgaardene for gode Madsteder. Om Morgen fik Fol-kene Øllebrød eller Mælkegrød og en kogt Spegesild, om Formiddagen en tommetyk Rundtenom Rugbrød med Fedt eller Smør og en Snaps, til Middag 2 solide Retter, vist mest Mælkemad, Kaal og Ærter, om Søn-dagen Suppe med Hvidkaal, Kartofler og store Boller af Bygmel; Eftermaden bestod af Klipfisk, Kød eller Flæsk. Hver Mand havde sin Ske af Træ eller Horn og sin Foldekniv, de første blev efter Maalti-det slikkede, tørrede af og lagt i Bordskuf-fen, den sidste kom i Lommen. Formaden blev anrettet i store Kobber- eller Lerbæde, Kød og Flæsk blev skaaret ud i Portioner og anrettet paa »Langskavler«, lange, smalle Brædter. Til Aften blev Levnin-gerne fra Middagen opvarmede, om Som-meren fik de om Eftermiddagen et Stykke »Midaftensmad«, et Stykke Rugbrød med Smør og Paalæg. Paa Bænken i Folkestuen stod en Ølkande, som enhver kunde drikke af, saa meget de vilde. Søndag Mor-gen fik de Smørrebrød med Paalæg, og Jule- og Nytaarsaften gaves der Risengrød og Steg, den sidste anrettet paa Tintaller-kenner, samt 7 store Æbleskiver til hver med Puddersukker. Helligtrekongers Af-ten blev der trakteret med Boghvedegrød og Bergfisk. I Høsttiden blev Maden kørt ud i Marken i store Kobberkedler. I den tid var den, saa vidt jeg husker, meget mere udsøgt end til daglig. Præcis Kl. 12 gik Kokkepigen ud i Gaardsdøren og raabte: »I ska ing aa ha Mad!«. (SL s. 11).

I Richard Steenbergs erindringer fra Søren Kornerups gård i Ringsted-gade findes endvidere en detaljeret beskrivelse af boddrengens, d.v.s. handelslærlingens arbejde (SS s. 13-15). – Om lønnen fortæller Sophie

Lindhard, at den var forholdsvis lille, men kunderne gav »mange Drikke- penge«. Tjenestefolkene sov flere sammen. Pigerne i et specielt kam-mer, på slagbænke i folkestuen eller eventuelt i en alkove under trappen til 1. sal. Karlene sov i dobbeltsenge i to etager med tykke, solide dyner, og bodfolkene fra butikken sov som regel for sig (SL s. 10-11 og 14f.). Der var ikke opvarmning i folkenes værel-ser, og i butikken kunne der også være hundekoldt (AF 2 s. 23). Det var al-mindeligt, at hele folkeholdet var på kost, og ialt arbejdede 21 mænd og kvinder i Borchs gård i 1840'erne og 50'erne. Dertil kom så ekstra mand-skab i høst og tærskfolk om vinteren, (se bilag 2).

Det var et slid at være i en gammel købmandsgård, det kan der ikke her-ske tvivl om (SS s. 14-16). Vi ved jo, at Peder Kornerup ville stikke af fra læ-repladsen, og han er nok ikke den eneste, der har overvejet noget så-dant. Men heldigvis var der også mu-lighed for fornøjelser (se MG s. 54 ff.) og for at dyrke følelseslivet, eller man snød sig til det. For at illustrere det sidste vil jeg slutte afsnittet med føl-gende stemningsbillede fra Meir Goldschmidts erindringer fra hans on-kels købmandsgård:

»bagved den samme store Ovn, hørte jeg de første Kjærlighedsord, idet Onkels Stuepige, som engang fandt mig der og tro-de, at jeg sov, kyssede mig og hviskede: Hvem der engang faaer Løfte af Dig! Se-nere har jeg beredvillig villet give mangan Pige Løfter; men ingen har vist sig saa længselsfuld derefter som Marie, Onkels Stuepige, da hun troede, at jeg sov«. (MG s. 10).

Næringsloven

I løbet af 1800-tallet skete betydelige ændringer i samfundet. Befolknings-tallet steg voldsomt, og mange ind-vandrede til byerne for at finde ar-bejde i den begyndende industri. Dampskibe og jernbaner gav øget mu-lighed for eksport og import, og han-delsmønsteret ændrede sig. Der blev nu handlet på landet på trods af køb-stædernes privilegier, der stammer fra 1400-tallet. Denne omsætning af han-delskram og håndværkervarer ska-dede byens handlende (EMR s. 78). En ret naturlig følge af denne udvik-ling var høkerloven af 1856 og næ-ringsloven af 1857. Den sidste trådte først i kraft i 1862, og fra dette år var købstædernes håndværks- og handels-privilegier således ophævet. Det var et hårdt slag for byernes folk, og for at beskytte dem i en overgangsperiode indførtes et læbælte på en mil rundt om købstæderne indtil 1920 (HDL).

Jeg har tidligere omtalt, at der fand-tes høkere i Roskilde i første halvdel af 1800-tallet, og selvom denne han-del først blev legaliseret i 1856, var den udbredt i by og på land (MBP s. 22). En høker kan betegnes som en småhandlende, der på torvet købte levnedsmidler og andre fornødenhe-der, som han eller hun solgte videre fra et lille udsalg (HDL). – Herover-for må købmanden opfattes som køb-stædernes større forretningsdrivende indtil 1862 (HDL). Men efter lovens ikrafttræden kunne enhver mand uden nogen uddannelse søge nærings-bevis og nedsætte sig som høker, køb-mand eller detailhandler, hvor han ville. Gifte kvinder havde ikke denne

ret, for de var ikke myndige. Det blev de først i 1931. Men enker, fraskilte og ugifte kvinder fik lige adgang til næringsdrift (Inger Dübeck: Købekoner, s. 427).

Loven betød virkelig konkurrence for de store købmandsgårde! Før kunne købmændene selv fastsætte priser på korn, brændevin, øl og sukker (AF 2 s. 19). Nu ændrede forholdene sig, og i Roskilde gik de store og mellemstore købmænd sammen allerede i 1857 og stiftede Handelsstandsforeningen for at undgå at miste omsætning. Foreningens hovedformål »bestod i til Stadighed at fastsætte Indkøbspriser på Kornvarer«, og det skete i begyndelsen hver dag! (AF 2 s. 18 f.).

Før var bonden ret underdanig kommet til købmanden med sit korn, – nu begyndte han at sælge kornet på Nytorv (lige op til Rådhuset) til de nye såkaldte kornkøbmænd, f.eks. I. P. Rasmussen (se ICM 1). Det var for meget for de gamle storkøbmænd at skulle nedværdige sig til at gå på torvet og købslå med bønderne. Men de nye forhold blev ved i ca. 20 år, og det betød, at storkøbmændene måtte bøje sig og sende en svend til Nytorv for at forhandle kornpriser. Selv gik de ikke. (AF 2 s. 19f.).

Handelsstandsforeningen forsøgte i 60'erne og 70'erne at hindre nye lovforslag og forskellige former for mere eller mindre ulovlig handel, men i længden måtte man affinde sig med de ændrede forhold (AF 2 s. 21 ff.).

Anders og Martha Borch

Da Søren Borch døde i 1862 var det

sønnen Anders, der overtog gården. Inger Borch havde også født tre døtre i sit andet ægteskab, men de to døde som små og Sophie da hun var 29. Martha og Anders Borch fik også fire børn. En søn, der døde et halvt år gammel, og så Elna, Agnes og Sophie. Sidstnævnte var den eneste, der blev gift, hvorefter hun flyttede til Stockholm. Agnes blev bogbinder, og Elna var den fødte kunstner (AF 6).

Med Anders Borch ændrede livet i gården sig igen. Borch havde en rank og majestætisk skikkelse, ja, han fremtrådte fornemt og var altid yderst nobelt klædt, og i hjemmet gik alt korrekt til, som Fanny Fang skriver. Vel også derfor kom Anders Borch aldrig ind på livet af kunderne sådan som sin far. – I købmandsgårdens stuer var der fint og præget af interesse for malerkunst. Vald. Willumsen, der som barn i perioder boede hos sin onkel Borch, fortæller:

»I det skønne gamle hjem på Rådhuset var væggene dækket af malerier, udført af datidens store danske navne. I spisestuen dominerede Borchernes århundredgamle anebilleder, hvoraf to var malet af selve den berømte Jens Juel... I dagligstuen og i salen, som hjørnestuen med vinduer både til torvet og til Gullandsstræde kaldtes, hang en samling af det forrige århundredes bedste malerkunst... Professor Jacob Kornerup var også repræsenteret med skønne billeder«. (VW s. 12).

Vald. Willumsen beretter også om køreture i Borchs fine jagtvogn (s. 11), og købmanden må have haft flere vogne til privatbrug. Hans Rønø skriver i Roskilde-Bogen (1965 s. 21), at Kornerup-familien i Ringstedgade 15 havde følgende hestekøretøjer: Cha-

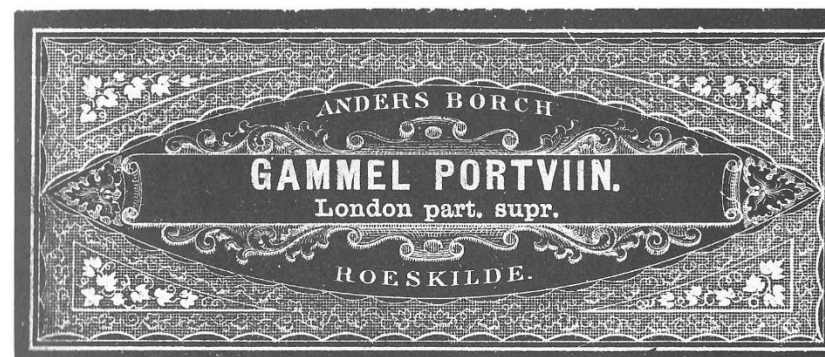

Fig. 22. Vinhandelen fortsatte under Anders Borch, men fremstilling af brændevin og øl er sandsynligvis ophørt i hans tid. Denne vinetikette er muligvis fra hans fars berømte sorte portvin. (RMA, 143-62).

Fig. 23. Inger Borch døde i 1879 efter i 57 år at have boet i købmandsgården og i 40 år at have haft ansvaret for den store husholdning. Her ses hun i haven sammen med sønnen Jacob Kornerup. Bag havehuset skimtes rygningen af den endnu eksisterende stald- og magasinlænge ud mod Gullandsstræde. Maleri af Louis Jensen omkring 1878. (Fot. RLA, lille format).

rabanc, lukket vogn, jagtvogn, to ponyvogne og et par elegante kaner. Et lignende antal må have stået til rådighed på Rådhusørvet. Vognene blev brugt til ture i skoven, i marken og når man skulle på besøg og lignende.

I disse år skete der også ændringer i arbejdstidens længde. Jeg har ikke detaljerede oplysninger fra Borchs gård, men følgende beskrivelse af Arthur Fang dækker givet meget godt:

»I Købmandsgaardens forskellige Bedrifter blev der arbejdet fra Kl. 5 Morgen til Kl. 7 Aften. Butikken skulde dog først aabne Kl. 6, men til Gengæld var det tidligt, dersom den blev lukket Kl. 10 om Aftenen; paa Markedsdagene kunde det trække ud til Midnat. Men saa Søndagene? Der blev lukket op som om Hverdagene, og Kl. 9 blev Døren officielt lukket for dog atter at aabnes Kl. 4 og holdes aaben som sædvanlig til Kl. 10. Tro saa ikke, der var Fred i Pausen fra 9 til 4, hele Formiddagen gik med at rydde op og med at expedere

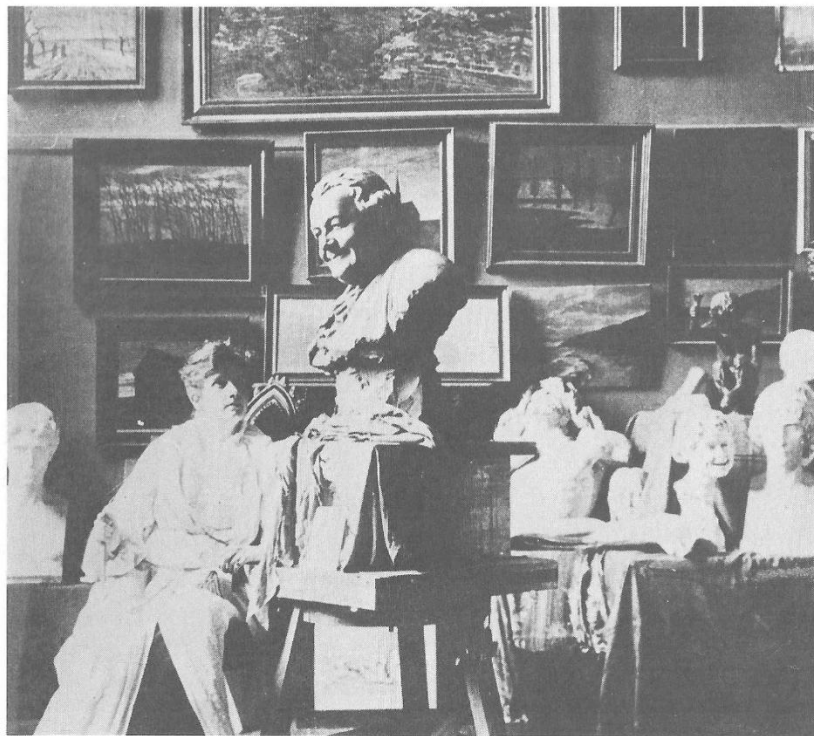

Fig. 24. Elna Borch (1869-1950) blev en meget anerkendt billedhugger. Her ses hun i sit atelier i København. – Hun voksede op i Rådhusørvet 2 i 1870'erne, og i bogen »Byens hus« (1984) er side 63 aftrykt Elna Borchs tegning fra købmandsgården, som den så ud i 1885. (Fot. Palæsamlingerne).

den rigelige Handel »bag ind«; en Købmandslærling kunde i gamle Dage kun regne med at have fri hveranden Søndag Eftermiddag fra Kl. 1½ til 4«. (AF 4 s. 10).

Gårdens aktiviteter fortsatte, men var for nedadgående. Det måtte Anders Borch simpelthen erkende, og han tog det med værdighed. Men i 1891 solgte han alligevel gården og flyttede over i en nybygget villa i Alle-

helmsgade nr. 8. Familien beholdt det meste af købmandsgårdens have, som nu kom til at høre til villaen. I slutningen af 90'erne flyttede Borch til København, og her døde han i 1904, mens Martha Borch levede til 1922. Med Anders Borch forsvandt også den gamle type købmænd fra Rådhusørvet nr. 2. (kilder til dette afsnit: FF 2 og VW).

Fig. 25. Købmandsgårdens bygninger ud til Gullandsstræde set fra Bredgade. Forreste bygning (med skorsten) var lejevåningen og bygningen yderst til højre var kornmagasinet i to etager (se j på fig. 18). Da dette billede blev taget omkring 1905 var der ikke mere kornmagasin men almindelig lagerbygning. (Maleren er Louis Jensen, fot. Ældre Fotosamling, Roskilde Museum).

Nye tider

Den store købmandsgård var en alsidig virksomhed, der producerede, forarbejdede og omsatte. I slutningen af 1800-tallet begyndte denne økonomiske, sociale og kulturelle enhed at gå i opløsning. I 1870'erne blev landbrugets produktion lagt om, så kornet først og fremmest blev brugt til dyrefoder. Denne kendsgerning og samfundsudvikling i øvrigt betød, at eksistensgrundlaget gled bort under de gamle købmandsgårde.

Nærmere beskrevet skete der det i sidste halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, at der opstod mange nye forretningstyper og samtidig voksede industrien som nævnt. Det betød, at varer som man før købte i købmandsgården, nu kunne købes i specialforretninger, f.eks. tobak, isenkram, manufaktur, bøger, og det medførte, at fabrikker nu begyndte at producere bl.a. brændevin, øl og stearinlys. Mange købmandsgårde havde jo tidligere stor produktion af tællelys. – Det var svært at overleve under disse forhold, og derfor blev landbrugsjorden solgt fra til byggegrunde og gartneri. Tømmerhandelen blev udskilt, og kornhandelen overgik til landmændenes egne Korn- og foderstofforretninger. Købmanden måtte erkende, at den nye tids forretningsfolk var ved at overtage hans centrale økonomiske position (se: EMR s. 78 og AF 2 s. 30 ff og 38 ff).

Hvorledes gik det i Roskilde? Ja, på forunderlig vis lykkedes det gården på Rådhuset at overleve indtil 1962, og hvordan det gik til, vil blive beskrevet i de sidste afsnit. De fem øvrige

store købmandsgårde fra 1700-tallet havde følgende skæbne:

Algade 15: Overtaget af Jacob Kornerup i 1789. I familien Kornerup-Lindhards eje til 1863. Da ingen af de tre børn ville fortsætte, blev gården solgt til en brygger, og der var fremover bryggeri (»Bryggergården«).

Algade 12: 1742 købte Anders Borch gården, men i 1860 var købmandsparret barnløse, derfor solgtes gården til J. L. Schade. 1908 nedlægges gårdens funktioner (overtages af Roskilde Højskolehjem), men selve købmandsforretningen fortsatte til 1958. Revet ned i 1971. Nu Codanhus.

Algade 9: I 1780'erne startede købmand, agent Jacob Brønne her. Sønnen Jacob Brønne fik imidlertid ingen børn og solgte derfor gården i 1860'erne. Omkring 1920 ophørte alle købmandsfunktioner. Gården hedder nu Djalma Lunds gård efter den sidste købmand, men den burde hedde Brønnes gård.

Skomagergade 21-23: Fra omkring 1788 var Hans Kornerup købmand her. Var i familiens besiddelse til ca. 1900, hvorefter alle købmandsfunktioner ophørte. Alt er nu revet ned, og Schmeltz Plads og Irma ligger på stedet.

Ringstedgade 15: Her startede Søren Bruun og Inger Borch omkring 1770. I 1815 overtog dattersønnen S. Fr. Kornerup gården, og i 1904-05 blev den opløst og solgt til fremmede. Nu er der boliger og forretninger i de store gule bygninger. (Yderligere oplysninger om de store købmandsgårde se: ICM).

Som nævnt solgte Anders Borch

også Rådhuset nr. 2 i 1890'erne og herefter var gården på fremmede hænder og Borchernes saga i Roskilde slut.

Rådhuset, nye ejere

Den nye »købmand« var skræddermester og detailhandler C. O. Christensen (Skat, 1891 s. 11). Han boede på 1. sal indtil 1903 og indrettede, som det ses på fig. 26, tøjforretning til venstre for porten. I 1892 lejede han selve købmandsforretningen ud til

købmand W. P. Jacobsen, der var lejer indtil 1899, hvorefter han købte købmandsgården (Skat). Man kan undre sig over, at der på fotografiet af forretningen, fig. 26, står Lauritz Jørgensen og Co.'s Eftflg. på skiltet over døren. Det skyldes, at W. P. Jacobsen grundlagde sin første købmandsforretning i Skomagergade i 1871. Jacobsen var da endnu ikke myndig, derfor lagde hans svoger Lauritz Jørgensen navn til (Jub.). W. P. Jacobsen var en energisk og stræbsom person, der øn-

Fig. 26. Den nye ejer af Rådhuset 2 søgte straks i 1891 byrådet om at ombygge forhuset og fik tilladelse (jvf. brev i TF). Huset kom da fremover til at se ud som på billedet. På skiltet over porten står: »Friskbrændt Faxe Koral Kalk, Prima Portland Cement, Höganäs Rør, Krybber og Sten, Kul, Korn og Foderstofforretning«. – Dette forhandles altså fra gården i 1890'erne. (Eldre fotosamling RM). På et foto nogle årtier senere står der kun: »Benzin og Olie« på skiltet. (Fot. på RLA, lille format).

skede sig større forhold, derfor lejede han sig ind på Rådhusortvet. Navnet Lauritz Jørgensen fulgte forretningen lige til dens ophør i 1962.

Jacobsen døde i 1911, hvorefter

hans enke, Wilhelmine Jacobsen ejede gården til 1916. I dette år overtog W. P. Jacobsen junior og svogeren C. W. Leegaard Rådhusortvet nr. 2. Jacobsen stod for købmandsforret-

Fig. 27. Her ses W. P. Jacobsen i hvid kittel i sin velassorterede kolonial-, vin- og delikatessforretning på Rådhusortvet. Junior til venstre overtog forretningen i 1916. – I dag er her skotøjsforretning, og indehaveren Aksel Stegager fortæller, at da han overtog lokalerne i 1963, eksisterede de samme reoler, disk og loft som på billedet. – Montren i midten har købmandskarl Laurits Hansen kørt til Roskilde Museum i 1930, og her gjorde den en del år gavn som udstillingsmontre for oldsager. (Fot. beg. af 1900-tallet, Ældre Fotosamling, Roskilde Museum).

Rådhusortvet omkring 1910

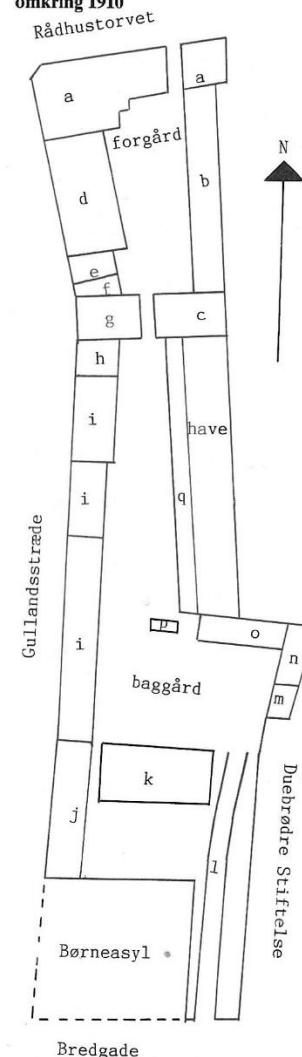

Fig. 28. Grundplan over købmandsgården på Rådhusortvet nr. 2. Til højre en beskrivelse af bygningernes funktioner.

ningen og vinhandelen, og Leegaard havde udsalg af landbrugsmaskiner, støbegods m.m. (se fig. 35). I 1944 døde Jacobsen, og grosserer Leegaard ejede så alt, indtil han solgte hele gården i 1962.

Til venstre ses grundplanen, som den var omkring 1910. Sammenlignet med planen fra ca. 1840 (fig. 18) er der sket den ændring, at forhuset blev ombygget i 1891, og havehuset samt lejeboligen langs Bredgade er revet ned. Købmandsgården så nu sådan ud:

- a) Forhus med købmandsforretning, bagbutik og kontor samt andre forretninger. På 1. sal lejligheder til købmanden og andre. Port til gennemkørsel.
- b) Hestestald og borgerstue. Stuen lå mod syd, nærmest bygning c. Bindingsværk (rives ned i 1916).
- c) Lagerrum. Bindingsværk. Se fig. 9. Port til gennemkørsel.
- d) Lagerrum og vaskehus.
- e) Bødkerværksted.
- f) Brændsel til købmanden og andre beboere.
- g) Hestestald, sandsynligvis med lokum ud mod forgården. Bindingsværk. Se fig. 9.
- h) Hestestald.
- i) Lagerrum, pakhus. Den lange længe var i bindingsværk. Se fig. 20.
- j) Lejebolig. Bindingsværk (se fig. 25). Revet ned omkring 1920.
- k) Tidligere kornmagasin, nu lager og hestestald. Fire af båsene stod til rådighed ved kongelige begravelser, således at de heste, der trak båret gennem byen var opstaldet her. Lakajerne sov i værelser i forhusets tagetage. Sidste gang bås og værelser blev benyttet, var ved Chr. Xs begravelse i 1947 (ifølge Laurits Hansen, se senere). – Bygningen brændte i 1930, men blev straks genopbygget.
- l) Indkørsel fra Bredgade. Grunden til venstre for indkørslen beholdt Anders Borch i 1891. I 1908 byggedes her Bør-

neasylet, og fra 1921 var der bibliotek i bygningen. I 1986 ligger kommunens kontor for ejendomsbeskatning her.

- m) Karlekammer. Her boede gårdskarl Ole Larsen en tid.
- n) Hestestald.
- o) Kontor, bl. a. til Produktafdelingen (se senere). Bindingsværk med mursten.
- p) Vandingstrug.
- q) Oplagringsplads til rør, krybber, sten, fliser, o. lign., jvf. fig. 26.
- r) Lille have med plankeværk omkring. I 1891 beholdt Anders Borch det meste af den store have, således at den herefter blev have omkring hans nye villa i Allehelgensgade 8. Nu har Flensborg p-plads i den tidligere så store have.

Fig. 29. Gårdskarl Ole Larsen (1880-1935) ses her i forgården foran indgangen til bagbutikken. Han er i sit pæne tøj. Fanny Fang fortæller, at det omkring 1900 var skik, at gårdskarlen gik i blå bluse og hvidt forklæde (FF1). (Fot. 1930'erne, tilhører Laurits Hansen).

Gårdskarlen Ole Larsen

Gårdskarlen var som nævnt en vigtig person, og fra 1900 til 1935 var det Ole Larsen, der havde styr på tingene i forgården på Rådhusstorvet nr. 2. – At jeg i det hele taget kan fortælle om ham er et held. Aksel Stegager, der er indehaver af Vallak Sko (Stændertorvet nr. 2), fortalte mig nemlig på et tidspunkt, at købmandsgården stadig blev passet af en ældre trofast medarbejder, som havde været der siden 1929. Laurits Hansen hed han, og han kunne fortælle. Han har arbejdet som købmandskarl og chauffør i gården, og i 1930'erne fortalte Ole Larsen ofte Laurits Hansen om forholdene i begyndelsen af århundredet. (ICM 7).

Ole Larsen startede hver dag med at feje gaden og gården, beretter Laurits. Han holdt orden og var nærmest ansat som en slags forpagter. Han betalte afgift i form af sit arbejde og levede så af drikkepenge fra bønderne. Når en vogn kom ind i gården, hilste Ole Larsen, spændte fra og satte straks hestene i stalden og vognen på plads. Bønderne havde selv hestefoder med, men Ole Larsen passede hestene, til ejerne kom tilbage. Nu og da tog bonden og hans kone toget til København, og så måtte Ole sove på sofaen i borgerstuen (se b fig. 28) og spænde for, når de kom tilbage – ofte først ved 24-tiden.

Som regel havde bønderne mad med, og den spiste de i borgerstuen, hvor de også hængte de tunge kørekapper. Det skete, at Ole Larsen blev bedt om at hente en pilsner til bonden, en sodavand til konen og en pilsner til sig selv. Så fik de sig en hygge-

snak i borgerstuen. Ellers afgav bonden og hans kone varebestilling i bagbutikken og gik derefter på indkøb i byen. Nogle bønder blev også inviteret ind på købmandens kontor, der vendte ud mod forgården, så han kunne følge med. På kontoret fik konen et glas vin og manden en pilsner. Købmanden havde også et spejl, han kunne åbne ind mod forretningen, så han uset kunne følge med i, hvad der skete dér.

På torve- og markedsdage stod vognene i forgården helt tæt med kun 10-20 cm afstand. Der var plads til 24 store heste og 12 små heste i staldene. Laurits Hansen fortæller, at det ikke var noget problem for Ole Larsen at kende heste og vogne fra hinanden.

Når ejerne kom tilbage fra byen, var varerne sat op i vognen og de rigtige heste blev spændt for. Ole Larsen kendte jo alle kunderne.

Laurits Hansen

Det har været en oplevelse at høre Laurits Hansen fortælle om hverdagslivet i købmandsgården. Jeg håber, jeg kan gengive hans beretning her med den respekt, han fortjener.

Laurits Hansen blev født i Nyrup ved Kalundborg i 1903. Han har dels arbejdet ved landbruget, dels været herskabskusk, og i 1929 blev han ansat hos Jacobsen og Leegaard på Rådhusstorvet. Her var han købmandskarl og senere chauffør, indtil gården blev solgt og opløst i 1962-63. Men fra 1968

Fig. 30. I 1930'erne og 40'erne kørte Laurits Hansen varer ud i denne vogn. Det var en fin vogn med skinnende lygter, for den blev passet godt. Laurits Hansen gik ind ad døren i baggrunden og hentede varerne i bagbutikken, – og så afsted! (Fot. tilhører L. Hansen).

var han igen ansat i gården, og stadig i dag er det hans opgave at holde dagligt opsyn med alle bygningerne, feje, holde orden og passe gården.

Laurits Hansen havde i 1930'erne mange gøremål. Hver dag mødte han kl. seks og startede med at fodre de tre heste, strigle, vande og køre møg ud. Syv gange om dagen blev hestene fodret, og om søndagen skiftedes Laurits og Ole Larsen til at fodre. Der var en ridehest til købmand Leegaards datter og så to køreheste til Laurits Hansen. Han kørte nemlig hele dagen ud med brændsel til kunder. Det var koks (som han først havde hentet på stationen), smedekul, kul, briketter, »stort brænde« og lidt optændingsbrænde samt tørv under krigen. Om lørdagen kørte Laurits Hansen ud med kolonialvarer i den lukkede vogn (se fig. 30).

Fig. 31. I slutningen af 40'erne og til 1955 kørte Laurits Hansen med en mindre lastbil. Derefter fik han denne folkevogn til varetransport. Billedet er taget i forgården. (Fot. tilhører L. Hansen). På fig. 9 er Laurits Hansen i færd med at feje i baggården i 1986.

Fig. 32. Fhv. købmandskarl og chauffør Laurits Hansen fotograferet i det gamle brændevinsbrænderi. Til venstre for ham stod sildetønden i 1930'erne og 40'erne, og her har han øst masser af sild i spande. Bag Laurits Hansen ses gamle lagerhylde. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

Han startede kl. syv og havde ofte først fyraften kl. 22.30. Om morgenen hentede han en kvitteringsbog og en taske med byttepenge hos Jacobsens kontordame. I løbet af dagen kvitterede kunderne så i bogen for de modtagne varer, og taske og bog blev om

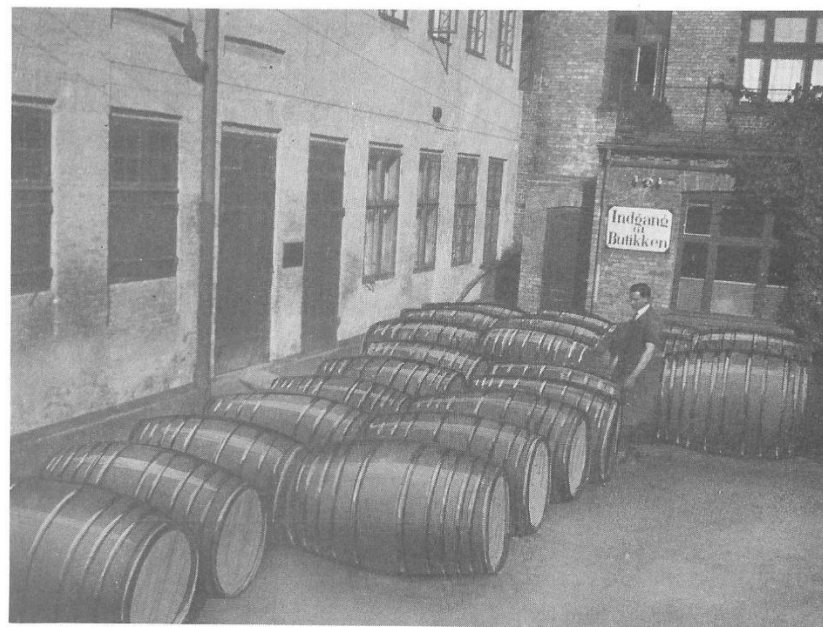

Fig. 33. Vintønderne er ankommet og ligger i forgården. Det var Laurits Hansens arbejde at få dem ned i kælderen. Tre mand skulle der være til forsigtigt at rulle de tunge tønder ned ad kældertrappen til højre under vinduet. (Fot. omkring 1920, RLA, lille format).

aftenen afleveret på kontoret.

Laurits Hansen havde også længere ture med hestevogn, når han f.eks. kørte ud med store landbrugsmaskiner til gårdejerne. Engang var han således i Avedøre Holme. Leegaards afdeling med maskiner og støbegods havde et stort opland.

Ind imellem kørselsarbejdet sørgede Laurits Hansen for at fylde petroleum på dunke og flasker, fyre i kaminen i kælderen under forhuset, rydde op i returkasser, sørge for at der var salt i bagbutikken, tage flasker med hjem fra kunder og sortere og skylle dem. Bære sække med mel,

gryn og sukker på plads. Nu og da fik købmanden også et parti klipfisk, der var emballeret i sækkeklærred. Det sprættede Laurits op og lagde fiskene i bagbutikken. Så blev der annonceret, og så var de hurtigt væk, fortæller Laurits Hansen. Også masser af spegesild solgtes til kunder og til oste-mænd. Sildetønden stod i sidehuset (det tidligere brændevinsbrænderi), og Laurits lagde sild i spande dér, 18 eller 36 i hver.

I en snes år var det desuden Laurits Hansens opgave at køre bordplader og bukke over på torvet hver onsdag og lørdag. Det var gartnerne, der mod

betaling til købmanden havde borde og bukke opmagasineret i en af stalderne, og Laurits skulle så sørge for transporten til og fra torvet.

Endelig var det hans arbejde at tappe vin. Der var jo fra forrige århundrede en stor vinhandel, og man modtog årligt 15-20 tønder rødvin, ca. 10 tønder hvidvin og ca. 12 tønder hedvin. Der blev ca. 300 flasker af en tønne, og da vinen skulle ligge to-tre år, før man begyndte at sælge af den, lå der til stadighed flere tusinde flasker vin.

Når vintønderne lå på plads i vinladene i kælderen, var det Laurits Hansens opgave at tilberede vinen sammen med en vinkyper fra København, samt at tappe, proppe, sætte kapsler og etiketter på og til sidst bandarolere. Forinden havde han selvfølgelig vasket og skyllet flasker. Når han skulle proppe, fik propperne et stænk cognac. Det desinficerede og forhindrede propperne i at mugne, og så var det jo ikke så dyrt dengang som nu, smiler Laurits Hansen. Selve bandaroleringen skete i mindre partier alt efter, hvad der var brug for. Laurits Hansen førte i forbindelse hermed et toldregnskab, og det skulle føres omhyggeligt, man kunne jo aldrig vide, hvornår tolderen dukkede op til kontrol. Derfor måtte *kun* Laurits bandarolere, hverken kommissær eller lærlinge fik lov hertil. (Yderligere detaljer om Laurits Hansens arbejde findes i ICM 7).

Medarbejderne

I »Jul i Roskilde«, 1941, er der en arti-

kel med titlen: Jubilæum i den gamle Købmandsgaard (se Jub.). Her omtales, at der er ansat ca. 40 personer i forretning, kontor og gård. Virksomheden bestod nemlig af tre afdelinger: Kolonial-, vin-, og brændselsforretning, Produktforretningen (oprettet i 1866) samt forhandling af landbrugsmaskiner og støbegods, sandsynligvis startet i 1916, da Jacobsen og Leegaard gik i kompagniskab.

Hvis vi følger grundplanen (fig. 34) og starter mod nord i forhuset, så arbejdede – ifølge Laurits Hansen – disse personer i gården i 1930'erne: W. P. Jacobsen var den daglige leder af kolonial-, vin- og brændselsafdelingen. Til hjælp havde han tre kommissær, tre lærlinge, en kassedame, en kontordame og en bydreng samt købmandskarl og senere chauffør Laurits Hansen. I Leegaards kontor og udstillingsrum arbejdede en bogholder og to kontordamer, en kassedame og to ekspedienter. Begge købmandsfamilier havde endvidere hver en kokke- enepige. Selve forgården passede gårdskarlen som nævnt, eventuelt med hjælp fra Niels. Det var en gammel mand, der bar brændsel op til købmandens. Han var nærmest altmulig-mand.

I baggården var det »pladsmanden«, der satte folk igang. Han var en slags formand og havde kontor i u på grundplanen fra 1935 (fig. 34). Han passede brovægten og vejede altså de biler, der kom med gammelt jern. Det kunne være købmandens lastbiler eller jernhandlere fra oplandet. På selve gårdspladsen (se z på fig. 34) blev de gamle maskiner og støbegodset skåret

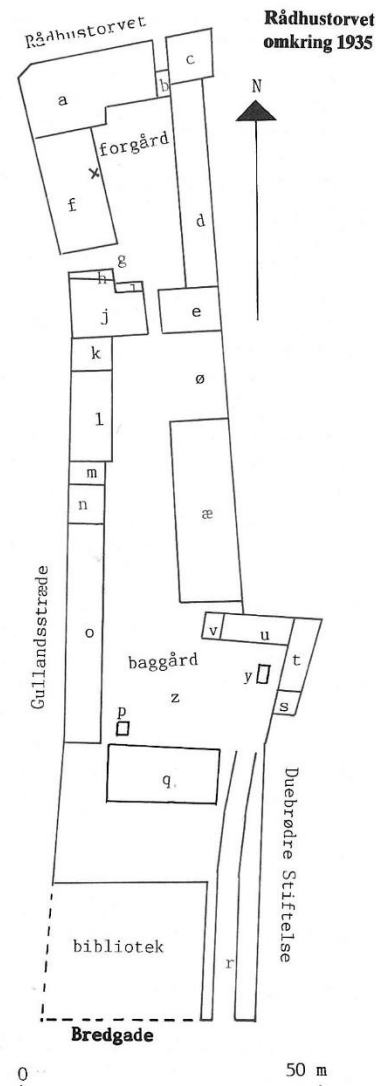
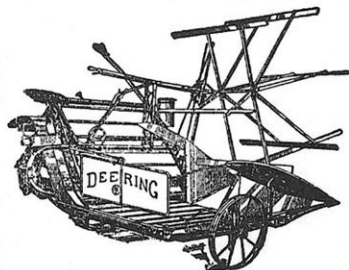

Fig. 34. Grundplan over Rådhusortet nr. 2. Til højre en beskrivelse af bygningernes funktioner.

Til venstre ses grundplan fra omkring 1935. Jacobsen og Leegaards købmandsgård var indrettet således ifølge Laurits Hansen:

- a) Købmandsforretning, bagbutik, kontorer samt andre forretninger. På 1. sal boede Jacobsen og nogle lejere.
- b) Leegaards kontor. Porten til torvet er nu lukket.
- c) Udstillingsrum til maskiner og støbegods m.v. Kontor til bogholder og to kontordamer. På 1. sal boede Leegaard.
- d) Udstillingsrum til maskiner. Borgerstue, der lå nærmest bygning e.
- e) Hestestald til tre købmandshest, to vaskehuse, petroleumsrum samt rum til saltsyre, salmiakspiritus o. lign. Bindingsværk. Se fig. 9.
- f) Lagerrum til mel, gryn, sukker, sodavandsflasker m.v. Sildetønden stod lige indenfor døren ved X'et. På 1. sal boliger. Se fig. 32.
- g) Ny bred port.
- h) Rum til brændsel til købmanden og de andre beboere.
- i) To lokummer.
- j) Hestestald, 12 båse. Bindingsværk. Se fig. 9.
- k) Hestestald til 10 mindre heste.
- l) Lagerrum til brændsel, vinflasker og salt (10-15 sække). Ovenpå stod landbrugsmaskiner. De blev hejst op af kranen over den store port (se fig. 20).
- m) Trappeopgang og bøderværksted.
- n) Lagerrum til brændsel.
- o) Smede og maskinværksted. Rum til maskinolie og reservedele.
- p) Lukket mødding.
- q) Hestestald, garage og lager (tre etager).
- r) Indkørsel fra Bredgade. Ved gaden var der en bom, som blev låst hver aften. Den ene stolpe står der endnu.
- s) Rum til genbrugsflasker.
- t) Rum, hvor gamle klude blev sorteret.
- u) Kontor til »pladsmanden«. Bindingsværk med mursten.
- v) Halvtag til opbevaring af jernstænger.
- y) Brovægt til afvejning af gammelt jern.
- z) Opskræningsplads for maskiner og andet gammelt jern.
- æ) Trægarager til landbrugsmaskiner. Bygget i begyndelsen af 1930'erne, eksisterer i dag.
- ø) Lagerplads til brændsel.

Enedsalg af Støbegods
fra A/S L. Lange & Co., Svendborg og
A/S Anker Leegaard, Frederiksværk.

Største Lager af Landbrugsmaskiner.

Enedsalg af:

Orig. Holbæk Løsteværker.
Orig. Holbæk Flalmpræsser.
Orig. Stubbebevig Radsaamaskiner.
Orig. Deerings Høstmaskiner.
Orig. Deerings Høstbindere.
Orig. International Motorer.
Orig. International Traktorer.

Oliver, Traugde, Sandetum,
Langeskov & Landspergs Plooe.

Flæder — Radsensere — Cambridgepløier.
Agersløber — Kultivatører.
Alespredere — Aletønder.
„Roar“ Køerne. — Hakkelsesmaskiner.

Alt i originale og gode Maskiner
føres paa Lager i største Udvalg.

Specialitet:

Centralvarmeanlæg.

Fig. 35. Udsnit af grosserer Leegaards brevpapir
fra 1930'erne. Her noget af det, man kunne købe
i hans afdeling af købmandsgården. Bemærk, at
man også kunne få centralvarmeanlæg. (Breve i
TF).

op. Hertil var ansat nogle arbejdsfolk,
og de gik hver morgen igang med
hammer og skæreblander. Jernet
blev så solgt videre til Frederiksværk
eller Svendborg. Nogle af de brugte
landbrugsmaskiner kunne godt
istandsættes, og det foregik i det store
smede- og maskinværksted (o på fig.
34, en del af bygningen er endnu til-
bage som restaurant Gulland). I værk-
stedet arbejdede fem-seks smede og
et par mekanikere. De klargjorde nye
traktorer og maskiner til land-
mændene samt reparerede traktorer,
maskiner og købmandens egne biler.
Endvidere var der en chauffør til den
store lastbil. Han hentede gammelt
jern, gamle traktorer og maskiner
(også lokomobiler). Han kørte ud
med nye maskiner og hentede dem,
der skulle repareres. Tit kørte han
endvidere til København med gamle
klude, brugte flasker eller store
spande med slagteriaffald. Flaskerne
blev opsamlet, skyllet og sorteret i
rum s på grundplanen, og kom man
ind i den gamle hestestald ved siden
af, ville man se tre-fire ældre kvinder
stå og sortere klude. Folk afleverede
her deres gamle klude, og før de blev
solgt i København, blev de sorteret.
Købmanden opkøbte også manker og
haler fra heste og køer. Pladsmanden
organiserede dette i praksis, og hå-
rene er sandsynligvis solgt videre til en
børstenbinder, mener Laurits Han-
sen.

Den sidste medarbejder, der skal
omtales, er bødkeren. I begyndelsen
af 1900-tallet havde han værksted,
hvor nu den brede port i Gul-
landsstræde er. I 1930'erne flyttede

Roskilde Ti

89. årgang

Freitag den 28. december 1962

Købmandsgården på Stændertorvet afløses af ny forretningsbygning —

Grosserer C. W. Leegaard har solgt sit ejendomskompleks til et interes-
sentselskab for 1,65 mill. kr. — Et stort byggeri til 20-30 mill. kr.?

Fig. 36. Roskilde Tidende meddelte d. 28. 12. 1962, at købmandsgården var solgt samt at de nye ejere gerne
så en total nedrivning. Det var godt det ikke kom så vidt! — Leegaard var fra 1944 til 1962 enejer af gården.
Købmandsafdelingen beskæftigede i 1962 8 mennesker, og i landbrugs- og støbegodsafdelingen var der
ca. 15 ansat.

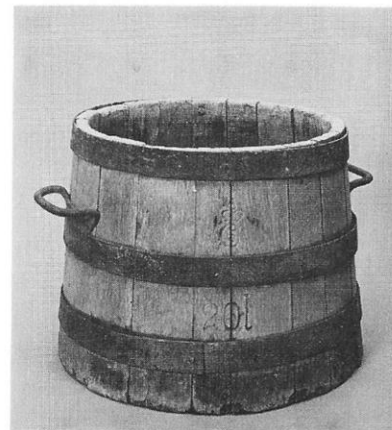

Fig. 37. På Roskilde Museum opbevares i dag
dette kornmål fra købmandsgården. Laurits Han-
sen fortæller, at det har været i brug langt op i dette
århundrede. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

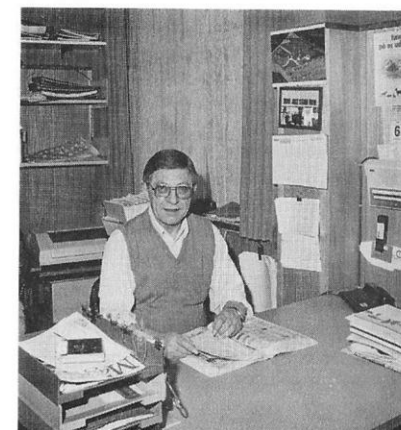

Fig. 38. Indehaveren af Vallak Sko, Aksel Steg-
ager i sit kontor. Her sad tidligere købmand Ja-
cobsen ud for det bageste vindue, så han kunne
følge med i, hvad der skete i forgården. — Vallak
Sko startede i 1940 i forretningen ved siden af køb-
mandsbutikken, og i 1963 udvidede Vallak Sko
ved at inddrage den nedlagte købmandsbutik i
skotøjsforretningen (se fig. 27). — Næsten samme
sted som på billedet her, havde købmanden »con-
toir« i 1800-tallet. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

Fig. 39. Det eneste Aksel Stegager i dag har fra Jacobsens købmandsforretning er disse skilte fra butikkens mange skuffer. Se også teksten til fig. 27. (Fot. Fl. Rasmussen 1986).

han ned i baggården i den gamle stald- og magasinlænge (se m, fig. 34). Hans virksomhed var som en lille forretning i den store. Han lavede alt bødkerarbejde, f.eks. kar, baljer og spande, som blev solgt fra forretningen eller til mellemhandlere. Desuden reparerede han brugte tønder. Nogle blev solgt halve til muremestre, der brugte dem som kalkbaljer. Men de fleste blev solgt hele til slagterier, der anvendte dem til »teknisk fedt« (kogt slagteriaffald). De beskadigede tønder som bødkeren reparerede, kom fra en sæbefabrik i Glostrup eller det var sirupstønder fra Gerlev Sukkerfabrik. Der var således en stor omsætning med brugte tønder (yderligere detaljer findes i ICM 7).

Afslutning

Vi har nu fulgt den gamle købmandsgård i over 200 år, og den sidste detaljerede beskrivelse af gårdens aktiviteter er gældende for 1930'erne og 40'erne. Måske skal disse aktiviteter ses i sammenhæng med krisen og de særlige samfundsforhold i 30'erne og under krigen. Men det vil føre for vidt at undersøge dette nærmere her. Vi kan blot konstatere, at nogle af aktiviteterne ændrer sig eller er ophørt omkring 1950. F.eks. er der ingen bødker mere, og indsamling og opkøb af klude, flasker samt hår og manker er også ophørt. Endvidere skifter Laurits Hansen fra hestevogn til bil, og oliefyr begynder langsomt at udkonkurrere centralvarmeanlæg med fast brændsel.

Købmandsgården ændrer sig således igen, og det lykkes at overleve

indtil 1962. Den 28. december dette år meddeler Roskilde Tidende, at gården er solgt, og i løbet af de næste måneder realiseres varelagrene. I august 1963 udvidede Vallak Sko sin forretning i forhuset ved at indrette skotøjsforretning i den gamle købmandsbu- tik, ja, på det sted, hvor den oprinde- lige krambod lå i 1750. Hermed op-

hørte alle de funktioner, der hørte til 1800 og 1900-tallets store købmands- gård, – men nogle af bygningerne står heldigvis endnu!

De gamle købmandsgårde var nogle utroligt alsidige virksomheder i byens liv. Men de havde svært ved at overleve udviklingen omkring 1900 og fremefter. Specialforretninger, fa-

Fig. 40. I dag kan man endnu få fornemmelse af den gamle købmandsgård på Stændertorvet. Hvis man står i Borchsgade og kigger ind i baggården, ser man næsten det samme som på dette gamle billede fra omkring 1890. Det ville være værdifuldt, om miljøet kunne bevares og bygningerne istandsættes på en sådan måde, at indtrykket af den gamle købmandsgård i endnu højere grad træder frem. (Fot. Ældre Samling på Roskilde Museum).

brikker, varehuse, stormagasiner og efter 2. verdenskrig supermarkeder var for hårde konkurrenter. Overlevede gårdene, var det fordi de fandt nye områder at virke indenfor eller selv blev til et supermarked. – Sjøvt nok, for 1800-tallets store købmandsgårde var netop datidens form for supermarked.

Bilag 1

Ejerliste:

Følgende har ejet købmandsgården på Rådhusstorvet nr. 2, mat. nr. 11 (gl. nr.). Fra 1956 Stændertorvet nr. 2.

Overtagelsesår:

- 1742 Hans Rasmussen Lange, købmand, rådmand.
- 1750 Peder Christensen Kornerup, (1725-1782), købmand, konsumtionsforpagter.
- 1782 Kirstine Abel, (1739-1801), enke efter Peder Kornerup, købmand.
- 1801 Peder Pedersen Kornerup, (1769-1847), købmand.
- ? Jacob Borch, (1757-1821), købmand.
- 1822 Ebbe Kornerup, (1796-1826), købmand.
- 1826 Inger Caroline Kornerup, (1800-1879), født Brønneiche.
- 1827 Søren Borch, (1798-1862), købmand, agent, og Inger Borch, (1800-1879), født Brønneiche.
- 1862 Anders Borch, (1834-1904), købmand.
- 1891 O. C. Christensen, skrædder og detailhandler. I 1892 lejede Christensen selve købmandsforretningen ud til W. P. Jacobsen.
- 1899 W. P. Jacobsen, (1850-1911), købmand.
- 1911 Wilhelmine Jacobsen, enke efter

W. P. Jacobsen.

- 1916 W. P. Jacobsen, junior, (død 1944), købmand, og C. W. Leegaard, (1889-1963), grosserer, købmand. De to var svogre.
 - 1944 C. W. Leegaard, se ovenfor.
 - 1962 K. Høyer, fabrikant, og Gunnar Poulsen, murermeister.
 - 1986 I dette år ejer Ruth Steen-Knudsen, datter af fabrikant Høyer, den tidligere købmandsgård.
- Alle ejere har boet på Rådhusstorvet nr. 2, undtagen Jacob Borch og nu Ruth Steen-Knudsen.

Bilag 2

Udskrifter fra folketællingerne om mat. 11

Rådhusstorvet 2. (Nu Stændertorvet 2). Fin-des i afskrift på Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

- 1787: Kirstine Jacobs Datter Abel, Enke, 47, Købmandsenke, 8 børn i alderen 7-27 år, 10 tjenestefolk i alderen 14-34 år, heraf 3 kvinder.
Ialt 19 pers.
- 1801: Kirstine Kornerup, Madame, 62, Købmand, 5 børn i alderen 21-31 år, heraf 4 sønner, 1 Husjomfru, 1 Bryggerkarl, 1 Gaardskarl, 1 Anden Karl, 1 3. Karl, 1 Gaardsdreng, 3 Tjenestepiger
Ialt 15 personer
- 1825: Ebbe Kornerup, Købmand, Inger Kornerup, hans Kone, ingen børn, 1 Handelsbetjent, 1 i Handelslære, 2 Bryggerkarle, 1 Røgter,

- 1 Avlskarl,
- 1 Anden Karl,
- 1 Gaardsdreng,
- 1 Stuepige,
- 1 Kokkepige

Ialt 12 personer

- 1834: Søren Borch, 36, Købmand, Inger Caroline Brønneiche, 34, hans Kone, Jacob Kornerup, 8, hans Stedsøn, 1 Huusjomfru, 1 Handelsbetjent, 2 Købmandslæringer,

10 Tjenestefolk, heraf to piger

Ialt 17 personer

- 1845: Søren Borch, Købmand, Inger Brønneiche, hans Kone, 3 børn 1 Huusjomfru, 3 Tjenestepiger, 2 Handelsbetjente, 1 Handelslæringer, 13 Tjenestefolk
Ialt 25 personer

- 1850: Søren Borch, Købmand, Inger Brønneiche, hans Kone, 2 børn, 1 Handelsbetjent, 2 Handelslæringer, 1 Huusjomfru, 3 Tjenestepiger, 14 Tjenestekarle
Ialt 25 personer

- 1860: Søren Borch, agent, købmand, Inger Borch, hans Kone, Jacob Kornerup, ugift, 34 år, Anders Jacob Borch, 26, Handelsbetjent, Sofie C. Borch, 23, 1 Huusjomfru, 49, 1 Handelsbetjent, 2 Handelslæringer, 3 Brændevinskarle, (1 gift), 6 Tjenestekarle, (1 gift), 1 Røgter, (gift), 3 Tærskemænd, (alle gift), 1 Maltgører (gift), 1 Tjenestedreng, 3 Tjenestepiger
Ialt 28 personer

Bilag 3

Brandtaxation fra 1801, (findes på Roskilde Lokalhistoriske Arkiv):

Nr. 3 Anno 1801 29. Januar continueret med bemelte Omvurdering som SKOMAGERGADE

Vor Frue Rode

Torvets søndre Side

1. Købmand Peder Kornerups Enke, Gaard Mat. Nr. 11.

- a) Forhuus 27 Fag med 2^d Qviste den ene over 3 Fag og den anden over 4 Fag, Kielder under heele Huset. Egebindingsværk, muureede Vegge og Steen-tag til Værelser, Port til Gjennemkørsel, med 2 Bilægger og 1 Køllevov, 1 Skorsteen fra Grunden og 1 Stikskorsten
a Fag - 90 rdl 2430 rdl
- b) En Længde paa sønder Side i Gaarden aff Forhuset 2 Fag, 2 Etage af dito Bygning, til Værelser, 2 2Etage Kakkelovne og 1 Stikskorsten
a Fag 80 rdl 160 rdl
- c) En Længde til Øster Side i Gaarden 22 Fag med 3 Fag Tagqviste af dito Bygning, til Værelser Pakhuse og Stald - 1 2Etage Kakkelovn og 1 Stik Skorsten
a Fag 30 rdl 660 rdl
- d) En Tværlængde til sønder Side i Gaarden 17 Fag af dito Bygning til Port, Vogn-Remisse, Loe, Lade og Stald Op til den Længde 2^d Tilbygninger Halvtag huis har 1 Fag til Locum men dog regnes i de andres Fag
sat a Fag 30 r 510 rdl
- e) En Længde til ? Side i Gaarden 22 Fag 1 Tagqvist 1 Fag dito Bygning, Kielder under 3 Fag, til Kjøkken, Bryggers, Brændevinspande med ? og Kar, 1 Bryggerkiedel, 1 Vaskekiedel, 2 Skorsteene fra Grunden, 1 Bilæggerkakkelovn.
? 1392 rdl
- f) En Lengde i Baggaarden til vesten Side

- 23 Fyrrebindingsværk murede Vægge og Steentag med 2 Tagqviste til 2^d Vognremisser og Port til Gjennemkørsel, Stakit, Fore Loe og Folkekammere a Fag 20 rdl 460 rdl
- g) En dito Lengde paa samme Side i Baggaarden 18 Fag med 2de Qviste, Egebindingsværk muurede Vegge, Steentag, til Loe og Lade a Fag 40 rdl 720 rdl
- h) En Lengde i Baggaardens østre Side 12 Fag halvtæg havis dels Ege- og Fyrrebindingsværk muurede, dels beklede Vægge med Straatag til Bræthuus a Fag 10 120 rdl
- j) Et Plankeværk 82 Fag omkring Baggaarden og Hauge med Port og 2de Laager 250 rdl
- k) 4 Brønde i begge Gaarde ere med Pumpe og Jern Pumpe Redskab 8 rdl
Ialt 6710 rdl

Kildemateriale

Utrykt:

- RMA Roskilde Museums arkiv: protokol nr. 51-173/1962: arkivalier, malerier, tegninger, genstande og fotos, der har tilhørt familien Borch, (overdraget museet efter Agnes Borchs død i dec. 1961. Hermed uddøde familien Borch i Danmark, se herom i nedennævnte artikel af Arthur Fang, Dagbladet, 10.3.1962). Protokol nr. 214-219/1963: arkivalier og en samling fotos fra familien Borch. - Ovennævnte protokol nr. er ikke gennemarbejdet, og danner derfor ikke grundlag for udarbejdelsen af denne artikel, idet jeg for sent blev opmærksom på deres eksistens.

- ICM Dokumentationsmateriale om Roskildes købmændsgårde og -familier fra perioden ca. 1750-1986, indsamlet af forfatteren, ICM, i 1985-86. Findes på Roskilde Museum i flg. mapper:
- 1-2. Ejerlister over 17 købmændsgårde/forretninger (med litt. henvisninger og diverse oplysninger).
 3. Kort over Roskilde 1791 og 1845 med angivelse af hvilke købmænd, der ejede hvilke grunde.
 4. Folketællingen 1845 med total udskrift af de under købmænd registrerede personer (ialt var 29 opført som købmænd).
 5. Relevante oplysninger: antal købmænd i Roskilde, generel oversigt over kildemateriale (arkivalier, fotos o.s.v.), definition af købmand/høker, liste over kvindelige købmænd, om husholdet, bygninger og varer i de store gårde, liste over endnu eksisterende bygninger fra gamle købmændsgårde.
 6. Materiale om købmændsgården på Rådhusstrædet, fra 1956 Stændertorvet nr. 2, (bl. a. grundplaner og fotos taget i 1986).
 7. Materiale fra købmændsgården på Rådhusstrædet: brandtaxationer og udskrifter af interviews med 1. fhv. købmændskar og chauffør Laurits Hansen.
2. Aksel Stegager, indehaver af Vallak Sko. Dennes far startede i 1940 forretning i butiklokalet ved siden af købmændsforretningen, og i 1962 inddrog Stegager selve købmændsforretningen i sin skotøjsforretning.
- TF Materiale fra Roskilde Kommunes Tekniske Forvaltning.
- RLA Folketællinger, findes på Roskilde Lokalhistoriske Arkiv. Brandtaxationer, findes på Roskilde Lokalhistoriske Arkiv. Jeg har benyttet flg.: 1761 (nr.43), - 1801, d. 29. jan. (nr.3), - 1837, d. 27. juli (nr. 23), og 1851, d. 28. juni. En tak til museumsinsp. Anette Kruse for at have »oversat« taxationer.

Trykt

- A. Fabritius: Anders Andersen Borchs Descendenter. 1933.
- AF 1 Arthur Fang: Professor Jacob Kornerup og hans slægt. Fra Københavns Amt, 1925.
- AF 2 A. Fang: Roskilde Handelsstandsforening, 1857-1932. 1932.
- AF 3 A. Fang: Den gamle Købmændsgaard. 1935.
- AF 4 A. Fang: Julehilsen fra Købmændsgaarden. 1947.
- AF 5 A. Fang: Roskilde. II, 1970.
- AF 6 A. Fang: Gammelt Roskilde-Hjem opløses. Dagbladet, 10.3.1962.
- FF 1 Fanny Fang: En af de Roskilde Gaardskarle. Roskilde Tidende 26.1.1931.
- FF 2 F. Fang: Familien Borch i Roskilde. Jul i Roskilde, 1933.
- FF 3 F. Fang: I Hans-Jacobs Gaard. Roskilde Tidendes Julenummer, 26.12.1948.
- FF 4 F. Fang: Et 200 Aars Minde. Roskilde Tidende, 9.7.1949.
- Gasi E. Gasiorowski: Roskilde bys udstykninger, 1841-44. ROMU, Roskilde Museums Årsskrift, 1982.
- MG Meir Goldschmidt: Erindringer fra min Onkels Huus. 1846. Genoptrykt 1957.
- HDH Håndbog for danske lokalhistorikere. 1970.
- JUB. Jubilæum i den gamle købmændsgård. Jul i Roskilde. 1941. (Forfatter ukendt).
- JK Jacob Kornerup: Fra det gamle Roskilde. 1925.
- WK W. Kornerup: En Københavners Meddelelser om sit Hjem og sin By. 1820-50. I: Memoirer og Breve. XLII, udg. af J. Clausen og P. Fr. Rist, 1924. W. Kornerup (1817-86) kom som barn ofte hos familien Kornerup og Borch i Roskilde. Men han er en meget snaksalig herre, hvis oplysninger man skal være omhyggelig med.
- HL Hans Larsen m. fl.: En købmændsgård gennem 200 år. Bays gård i Rudkøbing. 1982.
- SL Sophie Lindhard: Fra den gamle Købmændsgaard. Jul i Roskilde, 1928.
- MBP Margit Baad Pedersen: Købmand og høker på landet. 1983. Har udmærkede indledende afsnit.
- EMR Edith Marie Rosenmeier: Brødrene Lützhøfts Efterfølgere. ROMU, Roskilde Museums Årsskrift. 1980.
- Skat Skatteligningen for Roskilde By. 1884-1912. Findes på Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.
- KS Klaus Steen og Ebbe Kornerup: Kornrupslægten, 1644-1982. 1982.
- Sterm S. Sterm: Statistisk-Topographisk Beskrivelse over Københavns Amt. Kbh. 1834, 1. del.
- SS Svend Steenberg: Købmændsliv i det gamle Roskilde. 1834-46. Jul i Roskilde, 1950.
- VW Vald. Willumsen: Minder om Elna Borch. Jul i Roskilde, 1951.
- OW O. Wroblewski: Fem Aar i Roskilde. Kbh. 1917.

Kortmateriale

Ehlers kort fra 1791, trykt som bilag i: Lotte Fang: Roskildes ældre gader og stræder. 1982. Udstykningskort over Roskilde By. 1841-44. Findes på Teknisk Forvaltning og i kopi på Roskilde Museum. Se også under Gasi på litteraturlisten.

C. C. Troniers kort fra 1845, trykt i forbindelse med bogen »Kortfattet Beskrivelse af Roeskilde Kjøbstad«, 1845, af Tronier. Kortet findes under »Bykort« i Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Trap 1859 og 1870. Findes som bilag i ovennævnte bog af Lotte Fang.

Endvidere har jeg i samarbejde med grafisk tilrettelægger Karin Mai og på grundlag af oplysninger fra fhv. chauffør Laurits Hansen udarbejdet grundplaner over købmandsgården for flg. år: 1801, omkring 1840, 1910 og 1935.

Genstande

I »Palæsamlingerne«, der tilhører Roskilde Kommune, findes en del genstande, malerier og tegninger fra familierne Kornerup og Borch.

På Roskilde Museum findes malerier og tegninger af Jacob Kornerup og Elna Borch samt billedhuggerarbejder af sidstnævnte. Her findes også andre genstande, der har tilhørt familien Borch, se under: Utrykt materiale.

Ifølge meddeler til denne artikel, Laurits Hansen, overgav han omkring 1930 en stor montre til museet. Den har stået midt i købmandsforretningen og ses på fig. 26. I 1962 overgav Laurits Hansen to store egetræstønder fra købmandsgården til museet (se pr.nr. 103/63 RM), og i 1986 gav han museet to protroleumsflasker fra gården. Museet er også i besiddelse af to kornmål fra købmandsgården, se fig. 37.

Malerierne, fig. 10 og 11, ejes af Willy Falkmann, Stockholm. Han er søn af Sophie Falkmann, f. Borch.